

De Wolkammers te Brugge

Hun aandeel in de sociale beroeringen tijdens de 17e en de 18e eeuw.

De mechanisering van de weefnijverheid stelde in de vorige eeuw radikaal een einde aan de grote diversiteit van beroepen die tot dan toe in de vorm van huisarbeid het industrieel leven kenmerkte (1). Onder de tot verdwijnen gedoemde beroepen bevond zich dat van de wolkammers die voordien niet alleen in Engeland (2) maar, zoals hierna zal worden aangetoond, ook te Brugge op sociaal gebied vrij roerig zijn geweest.

Zoals nog vandaag in de mechanische kamwolspinnereien volgde in het tijdperk van de handenarbeid het proces van het kammen op het zuiveren, sorteren en slaan, en vóór het spinnen van de wol. De bewerking zelf bestond in een zolang uitkammen van de ingevette wol door middel van twee verwarmde kammen totdat alle vezels los naast mekaar kwamen te liggen. Aldus kon bij het spinnen een fijne en gladde draad worden verkregen die aan het latere weefsel een meer effen uitzicht bezorgde dan een draad gesponnen van gekaarde wol (3). Deze arbeid oorspronkelijk door vrouwen beoefend, is eigenaardig genoeg mettertijd een louter manne-

(1) Gebruikte afkortingen : S. A. Bg. = Stadsarchief Brugge; R. A. Bg. = Rijksarchief Brugge. De titels van de werken en artikels werden slechts bij hun eerste citaat volledig opgegeven. — De verwijzingen naar S. A. Bg., *Ambachten* slaan op voorlopige nrs.

(2) P. Mantoux, *La révolution industrielle au XVIIIe siècle. Essai sur les commencements de la grande industrie moderne en Angleterre*, 2e uitg., Parijs, 1959, p. 60-61.

(3) G. De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois* (Rijksuniversiteit te Gent, Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 112e afl.), Brugge, 1951, 3 dln., dl. I, p. 47.

lijke aangelegenheid geworden (4). Wanneer en hoe die overgang heeft plaats gehad is tot nogtoe niet bekend. Deze vragen hebben nochtans een zeker belang omdat het antwoord erop een mogelijk dieper inzicht kan geven in de materiële kondities die het leven van dit deel van de Brugse industriële bevolking bepaalden, kondities die wellicht oorzaak zijn geweest van meerdere sociale onlusten.

In de traditionele woldraperie, die zich van de andere woldraperieën onderscheidde door een uitsluitend gebruik van Engelse wol (5), was het kammen zeker nog een vrouwenberoep in de eerste helft van de 16e eeuw, want toen in 1538 een drapier (ondernemer) door het ambachtsbestuur van de „wollewevers” een proces werd aangedaan om de porties te kammen wol van zijn kamsters zwaarder te hebben gemaakt dan door de keure toegelaten was, antwoordde de beschuldigde dat hij en andere drapiers die manier van uitbesteden van wol aan hun *cadmeghen* al ettelijke jaren ongestraft toepasten. Tegelijkertijd sprak ook het ambachtsbestuur over *cadmeghen* die deze misbruiken aanklaagden (6). Welnu het suffix *ghen* van *cadmeghen* wijst duidelijk op het

(4) *Ibidem*.

(5) O. Delepierre, *Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, Brugge, 1840-1842, 3 dln., dl. II, p. 43.

(6) R. A. Bg., *Charters ambachten*, blauw nr. 8.944, met verwijzing naar § 113, in 1461 aan de keure toegevoegd, die geen gegevens verstrekt over het geslacht van de personen die de wol kanden; zie R. A. Bg., *Ambachten* (registers), nr. 486, f° 15 v. van de keure van 1444. Het regest op steekkaart van blauw nr. 8.944 (1538 oktober 2) van de *Charters ambachten* in de leeszaal van het Rijksarchief maakt ten onrechte melding van het mannelijke „Peigneurs”. Cf. noten 71, 72 en 73. Art. 113 van 1461 ontbreekt in de *Collection des keuren ou statuts de tous les métiers de Bruges* (Soc. d'Emul. de Bruges, Gent, 1842) omdat de daarin opgenomen keure van de wevers (p. 3-29) steunt op een kopie (R. A. Bg., *Ambachten*, reg. 1) die waarschijnlijk tussen 1457 en 1459 werd gemaakt: de amptiatie van 1459 (orig. § 101, f° 13) is immers het eerste er in ontbrekend artikel. Daar de amptiaties van 1464 en 1465 (orig. § 114, § 115 en § 116, f° 16 v. - 17 v.) pas achteraf in

vrouwelijk geslacht van dit naamwoord; het mannelijk equivalent ervan in de middelnederlandse teksten was *cammer* mv. *cammers* (7). Zelfs in een tak van de nieuwe draperie naar de manier van Armentiers scheen in 1533 het wolkammen uitsluitend aan vrouwen te zijn toevertrouwd (8).

Een overgang naar het mannenberoep duikt voor het eerst op in de keure van de nieuwe draperie van Spaanse wol, uitgevaardigd in 1544, waarin de drapier verplicht wordt zijn wol degelijk te laten kammen en zuiveren door „cammers ofte cammeghen” (9), tenzij in dit geval onder „cammers” kinderen moeten worden verstaan (10). Hieruit mag men nog niet afleiden dat te Brugge rond het midden van de 16e eeuw, een sterk ontwikkeld wolkammersbedrijf heeft bestaan, temeer daar Hondschote zelf, bakermat van de lichte saainering — een zuivere kamwolindustrie en tevens toonaangevende draperiesoort in die tijd — voor het eerst na 1583

dezelfde kopie tussen f° 11 v. en 12 r. werden ingebonden, is het niet uitgesloten dat de bladen met de ampliats van 1459 en 1461 (orig. § 101-113, f° 13-16) — indien deze laatsten wel ooit werden gekopieerd — reeds vóór de inbinding van die van 1464 en 1465 verloren zijn gegaan. Dit alles heeft voor gevolg dat in de hoger geciteerde uitgave, p. 26, laatste en voorlaatste paragraaf, § 114 van het origineel onmiddellijk aansluit met § 100. — Uitgave van een 16e eeuwse kopie van § 113 in L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, Brugge, 1913-1920, 2 dln., dl. I, p. 246, nr. 199.

(7) G. De Poerck, *o.c.*, dl. III, p. 65, nr. 285.

(8) L. Gilliodts-van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, Brugge, 1904-1906, 4 dln., dl. II, p. 634, nr. 1588: „Et sont aussi obligies de regarder louvraige des filleresses, pigneresses, tisserans, foulons et tainturiers...”

(9) G. Willemsen, *La technique et l'organisation de la draperie à Bruges, à Gand et à Malines, au milieu du XVIIe siècle*. — *Annales de l'Acad. Roy. d'Arch. de Belg.*, dl. LXVIII (1920), p. 5-69 en dl. LXIX (1921), p. 5-74; p. 16, § 56.

(10) S. A. Bg., *Ambachten*, pf. nr 104, 2e bundel, 1649-1650: Proces Rochelle en Dolee tegen ambachtsbesturen van beide saaihallen, *Replycque* § 4: „Welcke soorte van wercken (= kammen, cf. § 3)... by een iehelick moghen ghedaen worden soo mans, vrouwen als kynderen”. Let wel dat het hier een verklaring betreft van twee uit Hondschote ingeweken kammers.

een belangrijke concentratie van kammers heeft gekend. Voordien gebeurde daar het kammen en spinnen hoofdzakelijk op het platteland, en nog het meest in Artesië (11). Enkele aanwijzingen laten vermoeden dat ook Brugge, na de oprichting van de Hondschootse saainering in 1549 (12) vanuit meer zuidelijke gewesten met saaiigaren werd bevoorrad. In 1589 maakten de drapiers hun beklag over het uitvoerverbod van hun saaiigaren uit Rijsel dat ze te Le Quesnoy (13) door bemiddeling van Rijselse „facteurs” hadden doen kopen, en in afwachting van een gewapend konvooi naar Brugge, in eerstgenoemde stad hadden laten stapelen (14). Het reglement van de saaiigarenmarkt van 1595 spreekt van „*vremde gaernevercoopers alhier wonachtigh*”, die saaiigaren verkopen uit Henegouwen en Artesië (15). Het produktiegebied van dit soort garen, dat ook Waals-Vlaanderen met Rijsel, Dowaa en Orchies omvatte (16), werkte o.m. voor Leiden, waar in 1623 onder de kammersbevolking een oproer uitbrak gericht tegen enkele machtige kammers-ondernemers die hun wol in Vlaanderen (vermoedelijk Waals-Vlaanderen), Henegouwen en Artesië lieten kammen (17). Niet te verwonderen dat de meeste kammers, die zich mettertijd te Hondschote en te Leiden kwamen vestigen, precies uit die gebieden afkomstig

(11) E. Coornaert, *La draperie-sayerterie d'Hondschote (XIVe-XVIIIe siècles)*, Rennes, 1930, p. 185.

(12) *Ibidem*, p. 26, noot 2; L. Gilliodts-van Severen, *Etaple*, dl. III, p. 56, nr. 1737 en p. 289, nr. 1983.

(13) In origineel (voor verwijzing cf. volgende noot) : „Quesnoy-le-Comte”, te vereenzelvigen als Le Quesnoy, Dép. du Nord, 20 km Z.-O. Valenciennes, en zeker niet als Quesnoy-sur-Deule, halfweg Wervik en Rijsel.

(14) L. Gilliodts-van Severen, *Etaple*, dl. III, p. 313, nr. 2012.

(15) S. A. Bg., *Hallegeboden*, 1584-1595, f° 605 v., 18 juli 1595, § 3 en §4.

(16) M. Vanhaeck, *Histoire de la sayetterie à Lille*, Rijsel, 1910, 2 dln.; dl. I, p. 151.

(17) N. W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, 's-Gravenhage, 1908-1939, 3 dln., dl. III, p. 625.

ERRATUM

à l'article de B. van de Walle,
*Jean-Baptiste De Lescluze négociant et armateur
brugeois (1780-1858)*

Annales de la Société d'Emulation de Bruges, t. XCVI (1959)

- p. 67, 1ère ligne des notes au lieu de „ un portrait en noir et blanc l'armateur ”, lire : un portrait en noir et blanc d'un jeune membre de la famille, que nous supposons être le fils aîné de l'armateur.
- p. 82, 9e ligne, au lieu de „ Or ne pouvait ” lire : „ On ne pouvait ”.

Annales de la Société d'Emulation de Bruges, t. XCVII (1960)

- p. 162, n. 21, 7e ligne, au lieu de : Verbroeckhoven, lire : Verboeckhoven.
- p. 164, n. 25, 2e ligne, au lieu de : supérieures, lire : supérieurs.
- p. 166, n. 31, 4e ligne, au lieu de Kierdorff, lire : Kirdorff.
au lieu de Verbroeckhoven, lire : Verboeckhoven.
- p. 170, n. 40, 8e ligne, au lieu de : demanderai, lire : demanderait.
- p. 172, dernière ligne du texte courant : ouvrir la parenthèse devant : la Magdalena.
- p. 187, 16e ligne, au lieu de : anien, lire : ancien.
- p. 189, 5e ligne : au lieu de : Orléans, lire : Oléron.
- p. 190, n. 81, 7e ligne, au lieu de : Verbroeckhoven, lire : Verboeckhoven.
- p. 191, n. 83, dernière ligne, au lieu de : Mell, lire : Melle.
- p. 204, 3e ligne : au lieu de : Barthon, lire : Barthou.
- p. 216, 5e ligne, au lieu de : possédait encore, lire : avait gardé.
- p. 223, 30e ligne, au lieu de : le *Robuste*, lire : le *Météore*.
- p. 227, n. 160, dernière ligne : au lieu de : bénéfiques, lire : bénéfices
- p. 228, dernier paragraphe, 3e ligne, au lieu de : conçurent leurs plans, lire : élaborèrent leurs plans.
- p. 230, n. 162, 2e ligne, au lieu de : substancielle, lire : substantielle.

waren (18). Vermits alle vernieuwingen in de Brugse saainijverheid, vanaf 1549 tot tegen het einde van de 17e eeuw, het gevolg waren van inwijkingen uit Hondschote (19) moet hier het aandeel van de Artesiërs onder de kammers vrij groot zijn geweest. Opvallend in dit verband zijn de Franse familienamen van de kammers die tussen 1647 en 1650 te Brugge in processen werden betrokken (20), evenals van hun in 1657 ingeweken beroepsgenoten, in tegenstelling met het overwegend aantal Vlaamse namen onder de wevers en drapiers van dezelfde nering (21).

Het contact met de zuidelijke produktiegebieden van saaigaren werd een eerste maal verbroken tijdens de Spaanse Opstand, toen de Waalse gewesten partij kozen voor Farnese, terwijl Brugge en de andere leden van Vlaanderen zich solidair toonden met Oranje (22). De Brugse stadsmagistraat meende de economische malaise te kunnen oplossen door de heroprichting van de inmiddels in verval geraakte saaigarenmarkt, waarbij aan de kandidaat-verkopers de aanwezigheid werd beloofd van kooplieden in de hoedanigheid van afnemers (23). Deze aanwezigheid insinueert duidelijk het bestaan van een plaatselijke voortbrengst waarschijnlijk onder leiding van de saaidrapiers, want in hetzelfde reglement krijgen de vrouwen — zowel kloosterzusters als leken — die

(18) *Ibidem*, dl. III, p. 622; Coornaert, *o.c.*, p. 185.

(19) L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, Brugge, 1899-1900, 3 dln., dl. I, p. 216-218; Coornaert, *o.c.*, p. 26, noot 2, p. 45, 58 en 59.

(20) S. A. Bg., *Chartes ambachten*, nr. 412; Nicolaes Quaillet (1647). *Ambachten*, pf. nr 104, 2e bundel, 1649-1650: Matthys Rochelle, Augustyn Dolee, Guylain de Mausey.

(21) L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 218.

(22) L. Van der Essen, *De scheuring in de Nederlanden, 1579-1585*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. V, 1952, p. 140-173.

(23) S. A. Bg., *Hallegeboden, 1574-1584*, f° 262, 14 aug. 1579, § 1. " ...dat eenyghelick zijn beste doe om goet ketengaerne te brynghen, zij zullen coopliden vinden diet coopen zullen ".

goede gekamde wol wensten om te spinnen, de wenk zich daarvoor te wenden tot het ambachtsbestuur van de saaidrapiers (24). Waren de eigenaars van kamwol daartegen kooplieden geweest dan had men zich moeten richten ofwel tot de kooplieden van een vreemde natie, ofwel tot de „meersseniers” ofwel tot de makelaars. De benaming „cammers”, zonder vermelding van het vrouwelijke „cammeghen”, komt tweemaal voor in een hallegebod van 1610 (25). Ook in de keure van de „warandatie” (keuring) van de wol van 1635 wordt nog enkel over kammers gesproken (26). De opnieuw in 1649 verplicht gemaakte wolstapel te Brugge, hoe weinig algemeen ook nageleefd (27), en het definitief verlies van Artesië, Zuid-Vlaanderen en Zuid-Henegouwen door de vredesverdragen van 1659 en 1668, waardoor de belangrijkste saaigarenmarkten naar het Frans economisch bestel werden overgeheveld, zijn het wolkammersbedrijf te Brugge zeker ten goede gekomen, wat wellicht uitlegt waarom de Brugse wolkammers precies van dan af meer en meer van zich hebben laten horen.

Nochtans stelt de overschakeling van een vrouwen- naar een mannenberoep een belangrijk sociaal probleem : ofwel heeft dit beroep zonder enige wijziging die overgang meegemaakt, en dan moet het loon van die

(24) *Ibidem*, § 2. „... zijnder eenighe frauwecloosters, daer de religieuzen begheeren te leeren spinnen of eenighe vrouwen of dochters binder stadt ofte buten binnen de drie mylen, men zalse vrouwen doen hebben diet zullen leeren zonder haere cost, ende men zal haer wijsen daer zij goede ghecamde wulle zullen vinden te coopen, waerof deken ende eedt van de sayetterie up de loydaeghen ter halle, disendaechs ende sdonderdaechs, voor de noene yghelick goet bescheet gheven zullen”.

(25) S. A. Bg., *Hallegeboden*, 1603-1611, f° 210 v., 5 jan. 1610.

(26) *Ibidem*, 1617-1636, f° 448 v., 3 maart 1635, § 7 en §10; cf. noot 46.

(27) J. De Smet, *Tables du commerce et de la navigation du port de Bruges (1675-1698)*. — B.C.R.H., dl. 94 (1930), p. 103-244, vooral p. 132-133.

kammers uit hoofde van de lichte arbeid bitter laag hebben gelegen, ofwel is dit beroep door toevoeging van een of meerdere bewerkingen zwaarder geworden, zodat de kammers toch een enigszins — naar begrippen van die tijd — menselijk loon konden verdienen. Middeleeuwse teksten kennen telkens een afzonderlijk beroep toe aan het wassen, breken, sorteren (scheren, pluizen of noppen), kammen of kaarden en spinnen van de wol. Met uitzondering van het slaan werden alle andere bewerkingen meestal door vrouwen uitgevoerd (28). In 1461 werd nog duidelijk onderscheid gemaakt in beroep tussen het noppen (29), kammen en spinnen (30). Maar in de 18e eeuw vertoonde de arbeid van de wolkammers in Frankrijk en Engeland een veel ingewikkelder uitzicht dan in de middeleeuwen: de kammers moesten de wol achtereenvolgens noppen, slaan, opnieuw noppen, ontvetten, ontwarren en openen, invetten met olie of zeep, kammen, wassen en nogmaals kammen en wassen (31). Duidelijk treedt hier een versmelting naar voor van het noppen, slaan en kammen in één beroep, een verschijnsel dat noodzakelijk parallel moest lopen met het uitsterven van de betrokken ambachten, zo die bestonden. Welnu Brugge kende het bestaan van een wolslagersambacht waarvan het bestuur nog in 1570 samengesteld was uit een deken en vijf vinders. In 1586 waren er naast de deken maar vier vinders, en in 1594 amper drie meer (32). Van 1595 af komt in de lijsten van de „Vernieuwingen van de Wet” geen bestuur van dit ambacht meer voor. De plaats voor een mogelijke „eed” bleef in deze

(28) G. De Poerck, *o.c.*, dl. I, p. 30-68.

(29) Noppen: niet verwarren met gelijknamige bewerking van het weefsel; cf. G. De Poerck, *o.c.*, dl. III, p. 95, nr 436.

(30) S. A. Bg., *Ambachten*, nr 468, f° 15 v., § 113 van keure van, 1444 en L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux*, dl. I, p. 246.

(31) P. Mantoux, *o.c.*, p. 60, noot 1, met verdere bibliografie voor Engeland en Frankrijk.

(32) S. A. Bg., *Vernieuwingen van de wet, 1535-1571*, f° 271; *Ibidem 1572-1605*, f° 138 en 223.

lijsten evenwel oningevuld tot in 1612 behouden, maar van dan af verdween ook definitief de hoofding „Wulleslaghers”. Bovendien komt regelmatig rond 1645 in Brugse teksten — soms met een lichte variante — de term „cammers ende ketenreeders” voor (33), waarmee duidelijk één en hetzelfde beroep werd bedoeld (34). Het „ketenreeden”, „scheeren”, of „maecken” bestond in het opspannen van een hoeveelheid saaidraden in een soort raam, „scheerraem”, „rec” of „gewant”. De breedte van dit raam bevatte een reglementair aantal „ganghen”, die op hun beurt een bepaald aantal draden groepeerden (35). In deze vorm was de „keten” wel geschikt om op het getouw de „inslagh” of eigenlijke bewerking van het weven te ondergaan, maar niet om verhandeld te worden. Uit analogie met de reglementen van de vlasgarenmarkt blijkt dat de „ketenen” in garenavorm werden verkocht van een bepaalde lengte, aantal „ganghen” en draden (36). De 16e eeuwse reglementen van de saai-garenmarkt spreken nog niet over „ketens”, wel een paar malen over „ketengaerne” dat per gewicht werd verkocht (37). In de loop van de 17e eeuw moet de „wolketenindustrie” te Brugge een relatief hoge vlucht

(33) S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers 1645-1648*, f° 24, 3 febr. 1646: „ketenmaeckers ende vetcammers”. L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 391, reglement van 8 juni 1646: „cammers ende ketenreeders ter vente”.

(34) *Ibidem*, f° 24: „het ambacht van het ketenmaecken ende vetcammerie”. De uitdrukking „ambacht” hier in de betekenis van „beroep”, „stiel”, op te vatten en geenszins in de juridische betekenis van een wettelijke organisatie; zie daarover verder p. 13; *Ibidem*, f° 31, 28 febr. 1646: „...dat de suppliant es cammere ende bijdie dat hij sig daermede moet contenteren, maeckende ketenen ende anderen”. S.A. Bg., *Charters ambachten*, nr 412, f° 4 v.: „Nicolaes Quaillet, cammer ende ketenmaecker van sijne style”.

(35) G. De Poerck, *o.c.*, dl. I, p. 70-71.

(36) S. A. Bg., *Hallegeboden*, 1584-1596, f° 287 v., 16 mei 1587. *Ibidem*, 1726-1734, f° 105 v., 23 juli 1728. Kopie van beide hallegeboden in R. A. Bg., *Ambachten*, nr 63 bis.

(37) S. A. Bg., *Hallegeboden*, 1574-1584, f° 262, 14 aug. 1579. *Ibidem*, id., f° 424 v., 9 febr. 1583.

hebben genomen, vermits volgens een rekest van de wolkammers van 1706 hun loon sedert lang rechtstreeks evenredig stond tot de prijs van de „ketens op het stick” (38).

Uit hierboven aangehaalde elementen mag men besluiten dat het wolkammen te Brugge een volwaardig mannenberoep is geworden in de jongste takken van de textielnijverheid. Deze omschakeling werd bevorderd door de bijzondere oorlogsomstandigheden op het einde van de 16e eeuw, die een industriële concentratie binnen de stadswallen noodzaakten. Die concentratie heeft aanleiding gegeven tot een verdere rationalisatie in de Brugse saainijverheid o.m. tot de versmelting van een aantal beroepen in één hand.

Tot nog toe weten we niets over de sociale positie van de wolkammers. Waren zij zelfstandigen die eventueel met knechten werkten of waren zij enkel loonarbeiders in dienst van de drapier ?

Normaal moest iedere Bruggeling, die zich als zelfstandige met handel of nering wilde bezig houden, lid zijn van een ambacht, regel waaraan ook de nieuwe Brugse nijverheden van de 16e eeuw niet ontsnapten (39). De wolkammers hebben daarentegen nooit een ambachtelijke organisatie te Brugge gekend. Dit is in ieder geval uitgesloten voor de periode na 1362, vermits een dergelijk ambacht ontbreekt in de lijsten van de „Vernieuwingen van de Wet”, die van dan af volledig zijn bewaard gebleven (40). Een gelijkaardige „vrijheid” kwam tot dusver in de Nederlanden alleen voor te

(38) S.A. Bg., *Ambachten*, nr 101, op de datum. Cf. noot 111.

(39) H. Van Houtte, *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'Ancien Régime* (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 48 afl.), Gent, 1920, p. 14-18.

(40) S. A. Bg., *Vernieuwingen van de wet*, passim. Deze mening

Verviers, waar in tegenstelling met Brugge geheel de textielnijverheid buiten het ambachtelijk kader stond (41). Wèl was een dergelijke organisatie van kammers voorzien te Hondschote, Leiden, en bijna zeker in het op ambachtelijk gebied zo konservatieve Rijsel, waar de saaidrapiers pas in 1777 formeel het recht werd toegestaan hun wol in ruwe toestand in te kopen (42).

Mag men uit de ontstentenis van een ambachtelijke organisatie besluiten tot een louter afhankelijke positie van een bepaalde industriële groep?

Waar de wolkammers te Hondschote het exclusieve recht hadden de plaatselijke garenmarkt van hun produktiewaar te voorzien (43), schijnt ook hierin voor Brugge een afwijking te hebben bestaan. Volgens het reglement van 1561 (44), bestond de bezoldiging van de klerk van de saaidrapiers voor een deel uit de inning van de boeten door de marktkramers opgelopen ingevolge

wordt eveneens bevestigd door de uitgegeven bronnen in J. F. Verbruggen, *De organisatie van de milittie te Brugge in de XIVe eeuw.* - *Hand. Em.* dl. 87 (1950), p. 163-170, rakende de jaren 1316, 1321/22, 1338/40 en 1378/79 cf. tabel p. 168-169; J. de Saint-Genois, *Sceaux des métiers de Bruges.* — *Mess. des sc. hist.*, dl. X (Gent, 1842), p. 397-410, rakende 1361; en in F. De Stoop, *Particularités sur les corporations et métiers de Bruges.* — *Harid. Em.*, dl. 5 (1843), p. 133-166, rakende 1436 p. 158, en voor de 16e eeuw p. 162. — Het tegendeel wordt beweerd — evenwel zonder enig bewijsmateriaal — door O. Delepierre, *Renseignements sur la fabrication des draps à Bruges depuis le XVIe siècle jusqu'au XVIIIe siècle.* — *Hand. Em.*, dl. 3 (1841), p. 237-244, vooral p. 239; J. J. Gaillard, *De ambachten en neringen van Brugge*, Brugge, 1854, p. II, 45, alhoewel het zegel van de kammers in zijn eigen bewijsmateriaal ontbreekt, ibidem p. 21-27; en E. Van den Bussche, *Les métiers de Bruges. Etudes statistiques sur les corporations brugeoises.* — *La Flandre*, dl. VII (1875), p. 223-238 en 359-370, vooral p. 366. Daarbij stelt geen enkele van die auteurs zich de vraag of het wolkammen wel altijd een mannenberoep is geweest.

(41) P. Lebrun, *L'industrie de la laine à Verviers pendant le XVIIIe et le début du XIXe siècle* (Bibliothèque de la Fac. de Philos. et Lettres de l'Univ. de Liège, dl. CXIV), Luik 1948, p. 255.

(42) E. Coornaert, *o.c.*, p. 185. N.W. Posthumus, *o.c.*, dl. III, p. 863. M. Vanhaeck, *o.c.*, dl. I, p. 151-159.

(43) E. Coornaert, *o.c.*, p. 186.

(44) S. A. Bg., *Hallegeboden*, 1553-1564, f° 381, 22 nov. 1561, § 1 en § 4.

overtredingen van de reglementen, en voor een ander deel uit een kleine bijdrage door de leden van hetzelfde ambacht gestort, voor zijn werk in het luiden van de bel en het noteren van betwistingen en boeten. Deken en eed van de „sayettiers” hadden daarbij het recht van inspektie. De organisatie van deze markt in handen van dit ambacht blijkt evenzeer uit latere reglementen (45). Welnu waren de regelmatige verkopers Brugse kammers geweest, dan hadden zij normaliter de organisatie van die markt, zoniet geheel dan toch voor een deel, in beheer moeten hebben. Indien de kammers daarentegen niet eens tot de inrichters behoorden van de saaigarenmarkt, hoe konden zij tenslotte nog hun mogelijke zelfstandigheid bewijzen, tenzij misschien als lid van het ambachtsbestuur van de *wolwarandatie*, een pas in 1635 opgerichte waarmerkingsdienst? Maar ook hier schitterden zij, spijt hun onderworpenheid aan de jurisdictie ervan, door hun afwezigheid (46).

De tegenstelling in de industriële organisatie tussen Brugge en Hondschote liet zich het scherpst voelen tijdens de jaren 1645-1650 toen talrijke Hondschotenaren, door de herhaalde plunderingen vanwege de Franse en Spaanse soldateska uit hun haardstede verjaagd, een veilig onderkomen kwamen zoeken in de nabijgelegen versterkte steden, waaronder Ieper en Brugge (47). Laatstgenoemde stad maakte van die inwijking dankbaar

(45) *Ibidem*, 1574-1584, f° 262, 14 aug. 1579, § 2; *ibidem*, f° 424 v., 9 febr. 1583.; *ibidem* 1584-1596, f° 605 v., § 13.

(46) *Ibidem*, 1617-1636, f° 448 v., 3 maart 1635, § 2: „Dat tot deselve warandatie bij de collegie ghestelt ende ghecoren sullen worden vijf personen, te weten, een coopman die deken ende maender wezen sal, een winckelier, een ploter, gheen (drapier) wezende, ende twee drapiers gheen ploters sijnde...”; § 7: „Welcke warandatie subject sullen wezen soo de voorschreven sayettiers als oock den coopman, velleploter, *cammers* ende generaeelick alle die...”; § 10: „Tot alle welcken eynde den voorseyden deken ende eedt sullen moghen besouck doen ende acces hebben... oock ten huysse van de *cammers* ...”.

(47) E. Coornaert, *o.c.*, p. 56-58.

gebruik om naast de aldaar sedert lang gevestigde Oude Brugse of Zwarte saaihalle, eveneens op ambachtelijke basis, een afzonderlijke Hondshootse of Witte saaihalle op te richten. Door dit nieuwe ambacht voor iedereen — dus ook voor geboren Bruggelingen — open te stellen, gaf het Brugse stadsbestuur uiting van zijn vastberadenheid om de nieuwe nijverheid met alle middelen binnen die stad te behouden (48). Het reglement van de Hondshootse saaihalle bevat een artikel in verband met het kammen en „drapieren” (49), dat op zichzelf een strenge scheiding trekt tussen deze beide beroepen: „*Dan en sullen de kammers ende ketenreeders ter vente niet vermoghen daer benevens te doene ende exerceren der voor-noomde neringhe* (van drapieren); *nemaer hun moeten ghenoughen met het eene ofte tandere*” (50). In deze tekst worden de kammers als volledig zelfstandigen voorgesteld: zij zijn niet alleen kammers maar tegelijk „ketenreeders” (51) en verkopers („ter vente”) van hun voortbrengst. Zij worden dus verondersteld hun wol in eigendom te hebben tot het spinnen en „ketenreeden” inbegrepen. Tegenstrijdig hiermee is het voorafgaande artikel van de keure, waarbij aan de drapiers eveneens toelating wordt gegeven te spinnen of te laten spinnen, zodat beide beroepen — die van wolkammer en drapier — mekaar op dit punt konden dekken (52).

Een stedelijke ordonnantie van 31 oktober 1647 (53) bevestigde nogmaals de splitsing, en men zou deze laatste organisatievorm als normaal voor Brugge moeten

(48) L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 291, § 1 van reglement van 8 juni 1646.

(49) Drapieren: optreden als ondernemer van geheel het productieproces van het weefsel.

(50) L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 391, § 3.

(51) Over het „ketenreeden”, zie hoger p. 12.

(52) L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 391, § 2.

(53) S. A. Bg., *Charters ambachten*, nr 402, f° 4 v., 31 okt. 1647: „Schepenen ghehoort het rapport ende davys van de ghecommitteerde ter tresorie, verbieden andermael an Niclays Quaillet tsa-

beschouwen, was daar niet een interpretatie ervan in een vonnis uitgesproken door de schepenen: de scheiding drapier-kammer betrof alleen alwie zich na 31 oktober 1647 in een der ambachten van de saaidrapiers liet inschrijven; alle leden die vóór die datum beide beroepen tegelijk hadden uitgeoefend, mochten dit ongehinderd verder doen (54). Wanneer men bedenkt dat die schikkingen toepasselijk waren op alle leden van beide saaihallen (55), dat daarvan de Oude Brugse of Zwarte saaihalle vóór de vestiging van de eerste Hondshoote vluchtelingen in 1645 de enige groepering was van Brugse saaidrapiers die zelfs nadien nog een zeer belangrijk deel van de plaatselijke saainering uitmaakte (56), en dat de Nieuwe Hondshoote of Witte saaihalle vóór 31 oktober 1647 reeds een uitbreiding had genomen, die pas een tiental jaar later voor een korte duur zou worden overtroffen (57), dan komt men tot de bevinding dat de

men te doen de neerynghe van sayen, ende daerbenevens te maken cammen ende ketenen op paine.. verbiedende voorts dat voortan nyemant en sal gheadmitteert worden om de voorseide neerynghe ende cammen ende ketenen maecken tsamene te doen, *nemaer sullen ghehouden wesen hun met een oftander alleen te ghenougen...*”. — Deze stedelijke ordonnantie werd niet opgetekend in de *Secrete Resolutieboeken*, 1642-1653, noch in de *Hallegeboden*, 1636-1654, noch in de *Ferieboeken van de thesauriers*, 1645-1648.

(54) S. A. Bg., *Ambachten*, nr 104, 2e bundel, proces Rochelle-Dolee contra ambachtsbesturen van beide saaihallen: Vonnis (11 maart 1650): „Schepenen... verclaren d'ordonnantie by hemlieden up requeste ghegeven den 31 octobris 1647 alleene platse heeft jeghens die vandaer voorenwaerts souden willen gheadmittert worden ter neerynghe van saydraperie ofte het cammen..., voorts dat alle deghone, die voor het gheven van voornoemde ordonnantie van 31 octobris 1647 tsamen ghedaen hebben 't voornoemde cammen ende drapieren, dat zy hierinne sullen moghen continueren by provisie ende tot ander ordonnantie van schepenen...”.

(55) Cf. noten 53 en 54.

(56) Slechts gedurende de perioden 1646-1648, 1655-1665 met uitzondering voor het jaar 1662-1663 en 1675-1682 overtrof de produktie van Nieuwe Hondshoote of Witte saaien te Brugge die van de Oude Brugse of Zwarte saaien met minimum duizend en soms meerdere duizenden stuks (Naar gegevens uit S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers*, passim).

(57) S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers*, 1645-1648, op de datum, produktie 1 dec. 1646 — 30 nov. 1647: 9.825 stuks, een cij-

splitsing tussen de beroepen van kammer en drapier te Brugge ver van normaal en algemeen kan geweest zijn.

Waartoe dan die halfslachtige maatregelen van 1646 en 1647? De bewoordingen van art. 3 van het reglement van 8 juni 1646 laten duidelijk het bestaan vermoeden van een strekking onder de te Brugge gevestigde zelfstandige kammers, om naast het produktieproces van saaiaren ook dat van de verdere afwerking van het weefsel te kontrolleren (58). Reeds in het begin van dat jaar hadden de „ketenmaeckers ende vetcammers” de ambachtsbesturen van beide saaihallen verzocht als drapier te worden opgenomen, wat hen door het stadsbestuur werd geweigerd (59). Alhoewel de tekst van het verzoekschrift van de kammers niet werd teruggevonden, is het aan de hand van de toen heersende toestanden niet zo moeilijk de oorzaken van die strekking na te gaan. De zelfstandigheid van de kammers was te Brugge zeer problematisch gemaakt door het ontbreken van een juridische basis in de vorm van een eigen ambachtelijke organisatie (60). De oprichting van dergelijk ambacht had ook weinig kans op slagen, omdat de drapiers en de stedelijke overheid wel konden voorzien dat dit een hele omwenteling in hun nadeel zou veroorzaken: vrijwel alle onvrije kammers zouden hun drapier-werkgever in de steek laten om zich bij het nieuwe ambacht aan te sluiten. Als zelfstandigen zouden de vroegere loonarbeiders nu winst kunnen maken van de wol zolang de bewerkingen ervan onder hun controle stonden, maar deze vorm van decentralisatie zou ook onvermijdelijk de

fer dat alleen nog in de jaren 1658-1662 werd overtroffen. Daar onder de genoteerde getallen alle soorten saaien voorkomen verschillend in lengte en gewicht krijgt iedere vergelijking met de produktie van andere centra maar een relatieve betekenis.

(58) L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 391, § 3; voor tekst zie hoger p. 16.

(59) S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers*, 1645-1648, f° 24, 3 febr. 1646.

(60) Zie hoger p. 13.

kostprijs van het weefsel doen oplopen. Wilde de Brugse stadsmagistraat met sukses een nijverheid van een plattelandscentrum naar deze stad overhevelen, dan was hij omwille van de konkurrentie die na de oorlogsjaren van uit Hondschote en andere landelijke draperiecentra onvermijdelijk weer zou opduiken, wel verplicht de bestaande gecentraliseerde produktievorm te behouden en te bevorderen. De kammers die er toch voor eigen rekening werkten kunnen alleen maar tijdelijk ingeweken Hondschotenaren zijn geweest. De enige levenszekerheid voor deze kammers bestond dan in het laten bewerken van de wol tegen een zodanig laag loon dat de prijs van het saaigaren voor de drapier minstens even gunstig was als wanneer deze laatste hetzelfde tot „ketens” liet kammen en spinnen. Maar het gebied van lage lonen, Artesië, lag ver van Brugge af en alleen kapitaalkrachtige kammers konden de onkosten kompenseren door aldaar grote hoeveelheden wol ineens te laten bewerken (61). Dit saaigaren konden ze dan verkopen aan de uit Hondschote ingeweken drapiers, die de vroegere gewoonte — wellicht wegens het tekort binnen Brugge aan onvrije kammers — hadden behouden de nodige grondstof in garenvorm te kopen.

De slachtoffers van deze specifiek Brugse toestanden waren ongetwijfeld de minder begoede kammers, die te Hondschote persoonlijk plachten te kammen en de kamwol op het omringende platteland te laten spinnen. Wie onder hen zelfstandig wenste te blijven, kreeg evenwel een redplank toegestoken door het ambacht van de Hondschootse saaihalle, waar slechts een bespottelijk laag inkomgeld werd gevraagd: 26 d. gr. vlaams, hetzij twee penningen of één stuiver meer dan het zomerdag-

(61) Aanduidingen over invoer te Brugge rond die tijd van grote hoeveelheden gekamde wol en „ketengaeren” o.m. uit Artesië in S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers*, 1645-1648, f° 59 v., en E. Coornaert, o.c., p. 193, noot 2.

loon van een diender (62). Uit vrees voor een monopolie vanwege die kandidaten kammers-drapiers in het gebruik van saagaren, zodat de gewone drapiers hun eigen wol niet zouden bewerkt krijgen (63), werd dan art. 3 aan de keure toegevoegd dat aan de zelfstandige kammers weliswaar de deur openhield drapier te worden, maar niet „full-drapier” zoals in art. 2 wordt voorgesteld.

De verwoestingen, die in september en oktober 1647 op Hondschote neerkwamen (64), veroorzaakten een nieuwe uittocht waarvan Brugge nogmaals profiteerde. Maar tegen dat ogenblik hadden de Hondschootse technieken al vaste voet binnen die stad gekregen (65), zodat de pas aangekomen vluchtelingen door de Brugse en vroeger uit Hondschote ingeweke drapiers klaarblijkelijk als konkurrenten werden aanzien. Het is dan ook geen toeval dat precies rond die tijd - 31 oktober 1647 - een stedelijke ordonnantie werd uitgevaardigd die de scheiding kammer-drapier oplegde niet alleen aan de kammers die drapier wensten te worden zoals in art. 3 van 1646, maar aan alwie (dus ook inwijkelingen drapiers) vanaf gestelde datum een van de twee beroepen binnen Brugge wilde uitoefenen (66). Deze vorm van discriminatie tegenover de immigranten en de afwezigheid van een kammersambacht was voor de „full-drapiers” een waarborg steeds voldoende hoeveelheden grondstof en werklieden bij de hand te hebben. Tegelijk verschaftte die maatregel aan de ingeweke kammers die hun zelfstandigheid hadden weten te behouden, een nieuwe afzetgelegenheid bij de drapiers aan wie een gedeelte

(62) L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 391, § 1.

(63) S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers*, 1645-1648, f° 24, 3 febr. 1646: „... ghemerct dat zij gheene ketenen en souden ghemact krijghen, nochte ooc gheene wollen ghecamt, dan ter wille ende appetyte van de voorseide cammers ende ketenmaeckers”.

(64) E. Coornaert, *o.c.*, p. 56, noot 5.

(65) Cf. noot 57.

(66) Cf. noot 54.

van het produktieproces was ontzegd. De scheiding van de twee industriële organisatievormen herstelde dus in zekere mate het evenwicht tussen de uit Hondschote ingewezen kammers en drapiers.

Vanaf het midden van de 17e eeuw hebben de Brugse kammers meer en meer van zich laten horen zodat het beeld van de plaatselijke industriële organisatie ook duidelijker wordt. Met uitzondering van de periode 1645-1650, waren de kammers vóór 1689 in dienst ofwel van de „velleploters” (67) ofwel van de saaidrapiers. Zoals hierna zal worden aangetoond werkten ze na het openstellen in 1689 van het ambacht der „velleploters” nog uitsluitend voor de drapiers.

Doordat de Brugse kamers niet konden beschikken over de door hen te kammen wol, zijn ze nooit een onafhankelijke tussenschakel geweest tussen wolhandelaar en saaidrapier. Of ze te Brugge ooit voor rekening van kooplieden hebben gewerkt blijft een open vraag. De afwezigheid van een soort bemiddelende categorie van zelfstandige ambachtlieden heeft ook belangrijke gevolgen gehad op economisch en sociaal vlak.

In economisch opzicht moet de prijs van de wol voor de Brugse ondernemer die haar in eerste hand van de koopman kon kopen, veel voordeliger zijn geweest dan voor de ondernemer van een andere plaats, die de wol in vorm van saaiigaren — en dus in tweede hand — moest kopen. Zelfs wanneer de lonen hoger lagen dan in andere lokaliteiten was het voor de Brugse drapier nog mogelijk de kostprijs van zijn saaien even laag te houden als bvb. te Hondschote (68). Die industriële concentratie

(67) Oorspronkelijk leden van het ambacht der handschoenmakers, die zich in het scheren van schapevliezen hadden gespecialiseerd. Later hielden zij zich hoofdzakelijk bezig met wolhandel (A. Van de Velde, *Van den ledere*; overdruk uit *Brugsch Handelsblad*, 7e jg., 1913, p. 23) en zelfs met het verwerken van de wol tot garen en saaien (zie daarover verder p. 32).

(68) In oktober 1557 ging Vincent Sayon, koopman, tegen een

onder toezicht van de drapier heeft waarschijnlijk veel bijgedragen tot de leefbaarheid van de Brugse draperie.

In sociaal opzicht vormden de wolkammers een niet georganiseerde groep loonarbeiders in dienst van een ondernemer die geheel het produktieproces van het weefsel beheerste. Waar een ambacht voor zich een eigen loontarief kan opeisen (69), is dit onmogelijk voor niet georganiseerden. In een saaionderneming zullen de lonen bijgevolg uiterst laag hebben gelegen waarbij iedere strekking tot verbetering nog werd tegengewerkt door de konkurrentie van kammers uit gebieden van uiterst lage lonen. Daarbij waren de kammers zeer onderhevig aan werkloosheid. In deze tak van de textielnijverheid waren minstens drie werkende getouwen nodig tegen één kammer (70). Welnu een kleine ondernemer die normaal met drie of vier getouwen werkte, kon, tijdens een van de talrijke krisissen die een exportnijverheid kenmerken, met nog amper een of twee werkende getouwen, zich niet meer de weelde veroorloven er een kammer op na te houden. Indien de ondernemer zijn wol zelf niet kamde, kon hij de nodige hoeveelheid saaiaren kopen aan een „importeur”. Het ritme van toenemende werkloosheid en dalende levensstandaard versnelde

lening van duizend pond groot Vlaams, de verbintenis aan zes jaar lang alle Brugse saaien af te nemen aan dezelfde prijs als te Hondschote en gedurende de eerste maanden zelfs tegen enkele penningen minder (S. A. Bg., *Stadsrekeningen*, 1557-1558, f° 93 v.). Geenaamde Sayon is zijn verbintenis nagekomen tot in 1562, jaar waarin hij de geleende som aan de stad terugbetaald heeft (*Ibidem*, 1561-1562, f° 48 v.).

(69) P. Lebrun, *o.c.*, p. 257 : het groot belang van het bestaan van een ambachtelijke organisatie in deze aangelegenheid wordt het best geïllustreerd door de houding van de arbeiders werkzaam in de „vrije” Vervierse lakenindustrie, die hun enige hoop op een lotsverbetering precies in de oprichting van zo een organisatie stelden.

(70) S. A. Bg., *Ambachten*, nr 104, 1e bundel : een gedetailleerde telling in 1733 te Brugge gehouden vermeldt 176 saaiwevers en 67 kammers. Zonder rekening te houden met de 16 personen waarvan het beroep niet nader is bepaald, geeft dit een koëfficient van iets meer dan 2,6. E. Coornaert, *o.c.*, p. 275, stelt twee wevers tegenover één kammer.

nog in de jaren van grote levensduurte, doordat een cyclische misoogst van agrarische produkten — en daarvan vormde het graan in het Oud Regiem de elementaire voedingsbasis — van aard was de afname van industriële produkten tegen te werken.

Over stakingen en relletjes zijn de nog bewaarde archiefbronnen uiterst zwijgzaam. Alleen enkele schaarse gegevens wijzen op het bestaan te Brugge van een eerder wankel sociaal evenwicht. Vermits niet alle wijvingen tussen patroons en werknemers — voor zover gekend — met geweld gepaard gingen, mag in deze studie onder de term „beroeringen” niet altijd „opstand” worden verstaan, maar veeleer een nerveuze toestand van sociale spanning die in enkele gevallen een uitbarsting kon veroorzaken.

Ook niet alle bronnenmateriaal rakende de kammers of kamsters laat toe de gedragingen van die categorie werknemers van nabij te volgen, eenvoudig omdat door de aard van de bron het zwaartepunt van de kwestie kan verlegd zijn. Een voorbeeld hiervan biedt een proces van 1538 waarin een van beide partijen slechts even zinspeelt op de klachten van de kamsters, zonder er aan toe te voegen op welke manier bedoelde arbeidsters die klachten kenbaar hadden gemaakt (71). Alles was begonnen met de praktijken van enkele drapiers gericht op het geleidelijk zwaarder maken van de porties wol, die de kamsters te bewerken kregen, zonder evenredige verhoging van het kamloon. Het duurde nochtans vrij lang vooraleer bedoelde drapiers door het ambachtsbestuur werden beboet, op grond van een artikel uit de keure (72) waarin bepaald was dat die porties of *zestendeelen*

(71) R. A. Bg., *Charters ambachten*, blauw nr 8.944: „... te meer midts troupen ende crysschen van den schamele cadmeghen, die zee-re claechden dat dezelve Joos ende meer andere de voornoemde ordonnantie niet wel en onderhouden...”

(72) R. A. Bg., *Ambachten* (registers), nr 486, f° 15 v. van de

maximum maar negen pond mochten wegen. Eén drapier weigerde die boeten te betalen, waarop het ambacht als tegenzet zijn lakens bij de loding op zij liet liggen. Ten einde raad spande de hierdoor in de knel geraakte drapier een geding in tegen de deken en vindere van zijn ambacht, die hij ervan beschuldigde reeds jarenlang in de onwettelijkheid te verkeren omdat zij de gewraakte praktijken niet van meet af aan hadden verboden (73). Had zich voor het ambachtsbestuur een onverwachte gebeurtenis voorgedaan om die reeds sedert zolang begane fout plots te herstellen? Misschien had een groep vermogende ondernemers gebruik gemaakt van een toevallig gunstige vertegenwoordiging in de leiding van het ambacht om haar positie economisch te versterken ten koste van de kleinere ondernemers, die zich moeilijk zouden kunnen handhaven bij het verplicht uitbetalen van de reglementair hogere lonen? Of hadden de kamsters vooraf — al dan niet op aanstichting van enkele rijke ondernemers — het werk neergelegd, zodat het ambachtsbestuur een voorwendsel had om het reglement door iedereen te doen eerbiedigen?

Die allusie op een mogelijk actief optreden van de kamsters in 1538 is praktisch het enige dat de 16e eeuwse

keure van 1444, § 113, ampliatie van 18 april 1461 en L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux*, dl. I, p. 246, nr. 199: „Voord, zo gheeft men te kennen hoedat, omme elken die voordan in de wulle werken zal, tamelike te loonene van zinen arbeyde... dat niemene... niet meer ghewichte gheoorloven en zal te ghevene voor elc zestendeel wullen, dat hy gheven zal te noppene, dan zeven ponden wullen ende een half. *Item, voor elc zestendeel wulle dat hy gheven zal te cadmene, meer dan neghen pond wullen...*”.

(73) R. A. Bg., *Chartes Ambachten*, blauw nr 8.944: „... dat hy ende andere drapiere deser stede in possessie zyn ende gheweest hebben van over thiene, twintich, dertich, veertich jaeren ende tyts meer de zestendeelen wulle, die zy zenden huerlieder cadmeghen, uut te ghevene omme die te cadmene elc zestendeel wulle blivende als die ghecamt zyn up 't ghewichte van thien ponden ende niet up neghen ponden, zonder danof mesgrepen gheweist hebbende ende hy zelve en heift datte noynt anders ghedaen van over twintich jaeren ende tyts meer...”.

Brugse dokumenten daaromtrent hebben prijsgegeven. Meer en vollediger materiaal komt pas voor vanaf het midden van de 17e eeuw.

De eerste jaren na het vredesverdrag van de Pyreneeën (1659) waren voor de Brugse textielnijverheden een ware ramp. De binnenlandse markt werd overspoeld met vreemde goederen, en de talrijke steeds op hetzelfde onderwerp terugkerende ordonnanties bewijzen hoe vergeefs de pogingen waren om de buitenlandse concurrentie in te dijken (74). De stukken fustenen die de ondernemers-fusteniërs in juli 1660 in de Berg van Barmhartigheid hadden laten belenen om hun werklieden te kunnen betalen, lagen er in januari 1661 nog (75). Zowel de saai- als de fusteinnijverheid hadden erg te lijden onder een voortdurende uitwijking niet alleen naar Hondschote (76) maar ook naar andere steden, waaronder vooral Gent zich inspande om die nieuwe industrieën aan te trekken (77). Die aderlating liet duidelijke sporen na in de produktie van Hondschotse saaiën te Brugge die van 16.248 stuks in 1658/59 (1 april - 31 maart) daalde tot 10.050 stuks in 1661/62 en tot 5.168 stuks in 1662/63; eerst in 1663/64 kwam opnieuw een

(74) *Placcaeten ende ordonnantien van Brabant*, dl. IV, f° 113, 3 maart 1660; f° 357, 23 juni 1662 en f° 359, 14 maart 1664. Verwijzingen naar dezelfde ordonnanties in *Placcaetboecken van Vlaenderen*, dl. III, p. 982.

(75) J. De Smet, *Tables de commerce*, p. 128.

(76) S. A. Bg., *Ambachten*, nr 103, 22 sept. 1660: verzoek van een saaivoller om afslag van pacht wegens „de crancke neerynghe ghecauseert door het vertrecken van XVIII of XX trappyers van zijn callanten naer het Westen...”.

(77) L. Varlez, *Les salaires dans l'industrie gantoise. I. Industrie cotonnière*. (Ministère de l'industrie et du travail. Office du travail). Brussel, 1901, p. 6 : implanting van saainijverheid uit Brugge in 1661. Intussen poogde een Brugse ondernemer, Engel van Ballenberghe, fusteinwevers naar Gent te lokken. Cf. S. A. Bg., *Hallegeboden*, 1654-1670, f° 31 v., van 19 aug. 1656, en f° 160 v., van 15 mei 1660. De studie van H. Verhe-Verkeïn, *De nieuwe nijverheden te Gent in de XVIIe en XVIIIe eeuw* (G. O. G. Hand. N. R. I.), Gent, 1944, p. 205-222, verstrekt geen details over de Brugse invloed.

stijging van ongeveer 2.300 stuks tegenover 1662-63 (78). Het ergst getroffen schenen de wolkammers in dienst van Brugse drapiers, want waar de gezamenlijke produktie van Oude Brugse en Nieuwe Hondschootse saaien in 1662/63 met 12 % was gedaald tegenover 1661/62 (79), bedroeg de daling van de hoeveelheid gewarandeerde (gekeurde) wol ten behoeve van de plaatselijke nijverheid in dezelfde tijdspanne zo maar 54 % om in 1663/64 weer het niveau van 1661/62 (± 80.000 pond = ± 37.120 kg.) te bereiken (80). Deze disproportie in de depressie veronderstelt een verbruik in 1662/63 van ongeveer 12.000 kg. van de vorige jaren, een hoeveelheid die waarschijnlijk door het vertrek van de Hondschootse cliënteel in garenvorm was blijven liggen.

Tegelijkertijd maakte geheel Europa een sterke stijging door van de levensduurte (81). In januari 1662 bedroeg de prijs van een hoet (172 liter) tarwe op de markt te Brugge 912 penningen groot (d.gr.) (82), prijs die nog zou oplopen tot 1248 d. gr. in april van hetzelfde jaar (83), terwijl in normale jaren de tarweprijs rond de 500 d. gr. schommelde (84). Volgens het te Brugge

(78) S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers*, 1658-1660 en 1660-1665, passim. Kritiek, cf. noot 57.

(79) *Ibidem*, 1659-1660 : 16.737 stuks, met decalage van vier maanden tussen beide samengtelde soorten (Oude Brugse, 1 dec. 1659- 1 dec. 1660 : 5.200, en nieuwe Hondsch. 1 april 1660-1 april 1661 : 11.537); 1660-1661 : 14.770 met dezelfde decalage (respectievelijk 4.720 en 10.050 stuks).

(80) Cf. noot 78; boekhoudingsjaar van de „Wolwarrantatie” beginnende op 1 juni.

(81) H. Beveridge, *Weather and harvest cycles*. — *The Economic Journal*, 1921, p. 429-452, vooral grafiek, p. 431, en indices, p. 449-452.

(82) *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XVe-XVIIIe eeuw)*, o.l.v. C. Verlinden (Werken uitgegeven door de Fac. van d. Lett. en Wijsb. v. d. Rijksuniversiteit te Gent. 125e afl.), Brugge 1959, p. 82.

(83) C. Custis, *Jaerboecken der stadt Brugge*, 2e druk, Brugge, 1765, 3 dln., dl. III, p. 246.

(84) *Dokumenten* o.l.v. Verlinden, rakende Brugge, 17e eeuw p. 93-96, en Nieuwpoort, 1588-1791, grafiek 23, p. 552.

gebruikt „pasteboek” korrespondeerden 500 d. gr. per hoet tarwe met 34 1/2 loot (431 gr.) grof tarwebrood per stuiver (2 d. gr.), 912 d. gr. met 21 loot (262 gr.) en 1248 d. gr. met 15 7/8 loot (198 gr.). (85). Een arbeidersgezin bestaande uit een weinig geschoolde arbeider, een vrouw en twee onvolwassen kinderen die nog wat bijverdienden, kon rond die tijd — rekening gehouden met het groot aantal rustdagen — beschikken over 20 d. gr. per dag. Het gehele inkomen in januari 1662 besteed aan grof tarwebrood vertegenwoordigde voor dergelijk gezin, op een dagelijkse behoefte van 10.000 kalorieën, 6.288 kal., en zou nog dalen tot 4.752 kal. in april (86). Aangenomen dat de stedelijke overheid het gewicht brood per munteenheid tijdelijk iets hoger had gebracht (87), dan nog bleef de nood van de arbeidersbevolking levend van de textielnijverheid uitzonderlijk groot.

Loongeschillen konden dus moeilijk uitblijven. Op 20 januari 1662 ontving de Brugse stadsmagistraat een rekest van de wolkammers (88). Een paar dagen nadien werden de kammers - waarschijnlijk maar een afvaardiging - en hun werkgevers op het stadshuis ontboden; daar verklaarden laatstgenoemden gezien de benarde conjunctuur onmogelijk meer voor loon te kunnen geven dan vier penningen per pond gekamde wol, alhoewel zij bereid waren een loonsverhoging toe te staan van zodra

(85) R. A. Bg., *Ambachten*, nr 26.

(86) Berekeningen naar J. Craeybeckx, *Brood en levensstandaard*. — *Bijdragen tot de prijzengeschiedenis*, dl. III, 1958, p. 133-162, vooral p. 135. Over de levensbehoeften omgerekend in kalorieën, zie E. Scholliers, *De levensstandaard in de XVe en XVIe eeuw te Antwerpen*, Antwerpen, 1960, p. 168-178 en appendix XVII, p. 216.

(87) J. Craeybeckx, *o.c.*, p. 160-161, en A. Wyffels, *De betekenis van de niet vrije rente- en broodprijzen voor de sociaal-ekonomische geschiedenis*. — T. G., dl. 70 (1957), p. 329-339, vooral p. 333.

(88) S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers, 1660-1655*, f° 70 : de preciese inhoud van het rekest werd in het verslag van de thesauriers niet medegedeeld, wel het antwoord van de patroons.

in hun nijverheid beternis zou intreden (89). Volgens dit antwoord was het loon gekoppeld aan de economische welvaart en niet aan de levensduurte, blijkbaar omdat laatste faktor in die tijd veel te grillig was om een loonregeling mogelijk te maken. Maar bij de belofte van een loonsverhoging wisten de patroons heel goed dat die in het licht van de toen heersende graankrisis — met het daaruit voortvloeiende gevaar van nog grotere afzetmoeilijkheden — niet in de nabije toekomst mocht worden verwacht. Het is ook niet uitgesloten dat diezelfde economische malaise reeds vóór 20 januari 1662 aanleiding had gegeven tot een loonsvermindering, zodat de beloofde loonsverhoging in werkelijkheid niet meer was dan een terugkeer naar het vroegere loon.

Dit rekest heeft nooit enig positief resultaat behaald, integendeel, tussen 1662 en 1674 werd het kammerloon nog een paar maal verminderd. De laatste poging om het loon naar beneden te drukken, botste evenwel op een onverwachte tegenstand. De 4e januari 1674 rapporteerde de „burchmeester van de commune” ondermeer „*dat als ghisteren groote beroerte gheweest hadde onder de cammers doordien sij niet minder en wilden wercken als voor d'oude loon, ende dat sij aen malcanderen verboden hadden van voor geen minder loon te wercken...*” (90). Deze staking was op tweede nieuwjaardag voorbereid door vier kammers die hun beroepsgenoten (allemaal?) ten huize waren komen aanzetten voor geen minder loon dan het vroegere te werken (91). Daags

(89) *Ibidem* : „dat zij in dese conjuncture des tijts nyt meer en connen gheven dan IIII grooten van de ponde, ende als de neerynghe beter gaet dat zij meer sullen gheven...”

(90) R. A. Bg., Fonds Brugge, reg. 673, *Criminele Informatiën*, 1671-1674, op de datum.

(91) *Ibidem*, reg. 628, *Examinatieboek*, 1673-1685, f° 4 v., verhoor Charel Vifje van 4 jan. 1674 : „Charel Vifje, filius Charel, out 20 jaeren, ghebooren van Brugghe, cammer van sijnen stijle, ghevraecht wie dat gheweest heeft ghisteren voor het huys van Philipe Lefevere, seght datter wel *veertich* cammers gheweest hebben, ende

daarop ontwikkelde zich van huis tot huis een soort optocht om overal het kammerswerk stil te leggen en alle werklieden mee te doen opstappen (92). Totdat een kamer, niettegenstaande de bedreigingen van een tot rond de veertig (93) stakers aangegroeide menigte, weigerde mee te doen. Enkele heethoofden vielen zijn werkplaats binnen, pleegden er geweld en eigenden zich twee kammen toe (94). Afgeschrikt door dit brutaal optreden en bevreesd voor moeilijkheden met de stedelijke overheid moet dan een kleine paniek de betogers hebben aangegrepen, zodat hun rangen tot op de helft werden uitgedund (95). Zelfs de geweldenaars

onder andere Bartholomeus (Grijsenburch) ende Amant Dutrieu, die *daechs te vooren* met noch andere cammers te weten Jan (Grijsenburch, zoon van Bartholomeus — cf. verhoor Ch. Vijfe v. 10 jan.) ende Jacops Gillis gheweest hadden t'sijnen huuse om hem te segghen dat sij voor geen minder loon en souden wercken als d'oude loon... ”.

(92) *Ibidem*, f° 5 v., verhoor Ch. Vijfe v. 10 jan. : „ seght... dat sij hem (Ritsaert de Wee) uuyt den huuse ghehaelt hebben als sij omme gonghen, om te segghen datter niemant en soude wercken... ”.

(93) *Ibidem*, f° 4 v., verhoor Ch. Vijfe v. 4 jan. (cf noot 91) en Amant Dutrieu, zelfde datum : „ Amant Dutrieu, filius Paschier, out 23 jaeren, ghebooren van Ghendt, cammer van sijnen stijle, kendt dat hij als gisteren gheweest heeft voor het huys van Philippe Lefevere met noch wel *veertich* personen... ”.

(94) Van Philips Lefevere, slachtoffer van het incident, werd geen getuigenis in het informatieboek overgeschreven. Durfde hij misschien zijn werkmakers niet aanklagen? Ziehier wat zijn vrouw getuigde : „ d'huysvrauue van Philips Lefevere claecht dat ghisteren thaeren huuse gheweest hebben diverssche cammers, doende diverssche rudessen, brekende twee kammen, ende dat omdat haer man met hun niet en wilde aenspannen van niet te wercken als voor d'oude loon, zeght daervan ghekendt t'hebben Bartholomeus Grijsenburch, woonende in de Speelemansstrate, ende Amant (Dutrie) woonende in de Speelemansstrate... ” (*Ibidem*, reg. 673, 4 jan. 1674).

(95) *Ibidem*, reg. 628, f° 4 v., verhoor Ch. Vijfe v. 4 jan. (vervolg van noot 91) : „ seght dat sij ghisteren oock tsijnen huuse hebben gheweest, ghevende hem twee kammen (hij was dus niet betrokken bij de inval)... seght dat sij wel *twyntich* in het ghetal waeren... ”. Aangezien Charel Vijfe geen deel uitmaakte van de optocht bij het eerste incident, en toch zeer nauwkeurige inlichtingen over de grootte van de groep en identiteit van de leiders wist te geven (cf. noten 91 en 93), moet hij dit alles van op korte afstand hebben

getuigden van weinig moed toen ze het buitgemaakte gereedschap in handen stopten van de twintigjarige Charles Vifve, onder voorwendsel dat het de morele plicht was van de jongste om de karwei van woordvoerder op te knappen. Indien de optocht werkelijk voorbij alle woningen en werkplaatsen van kammers is getrokken — zoals hogergenoemde Vifve bij zijn onderhoor verklaarde (96) — moeten de kammerswoonsten een zeer beperkte spreiding binnen Brugge hebben gehad. Alle gebeurtenissen, w.o. nog het stukslaan van de twee kammen, speelden zich in dezelfde buurt af, nml. in de Speelmanstraat, de Langestraat en het Verbrand Nieuwland. De hoofdpersonages waren eveneens in die omgeving woonachtig (97). Welnu een dergelijke concentratie van wolkammerswerkplaatsen kan de bestaande lotsverbondenheid onder die industrieel afhankelijken of onvrijen gemakkelijk hebben omgezet in een zeker solidariteitsbewustzijn, waarvan de staking van januari 1674 een uitlaat was. Dat de kammers zich die dag niet verder

gevolgd. Hij was dus bijna zeker een gebuur van Lefevere en kon in die hoedanigheid zich gemakkelijk een oordeel vormen over de omvang van de groep op twee punten van het parcours. Hij had er zelfs alle belang bij het aantal stakers bij hun aankomst aan zijn woning zo hoog mogelijk te schatten, want hoe groter het stakingspiket, hoe meer verzachtende omstandigheden voor hem pleitten. Na de handelwijze van zijn werkmakers, die hem tenslotte de kastanjes uit het vuur hadden doen halen, had hij nog minder reden hun aantal bij zijn rechters te minimaliseren. Niettemin schatte Ch. Vifve in hetzelfde verhoor de getalsterkte van het groepje op de helft van wat het voordien geweest was. Waren er wel nog zoveel betogers op dat ogenblik?

(96) *Ibidem*, vervolg onderhoor Ch. Vifve v. 4 jan.: „ende dat sij aen hem de cammen ghaven als wesende de jonckste, ten effecte hij deselve soude omme draeghen ten huysse van de cammers, ende dat sij al mede gonghen, omdat hij confessant soude segghen dat sij voor geen minder loon souden wercken als d'oude loon, ende *dat sij gheweest hebben tot al de cammers;*” volgt dan het verhaal over de lotgevallen van de buitgemaakte kammen.

(97) *Ibidem*, reg. 673, 4 jan., in margine naast de getuigenis van de vrouw van Lefevere, naam en adres van de aan te houden kammers: Bartholomeus Grijsenburch en zijn zoon Jan, Speelmanstraat; Jacop Gillis, bij blekerij het „Granatje” (Hoogstuk) en diens stiefvader Jacop Ritsaert uit het Timmermansstraatje.

stadinwaarts hebben gewaagd, heeft hen wellicht een drastisch optreden van hogerhand bespaard.

De eerste aanhoudingsbevelen kwamen pas 's anderen-daags en dan nog uitsluitend in verband met de incidenten (98). Naarmate de verhoren en getuigenissen meer klaarheid in de zaak brachten, kwam een lichte wijziging onder de namen van de gevangenen, met het resultaat dat twee van de vier met naam gekende opruiers — Jan Grijsenburch en Jacobs Gillis — enkele dagen nadien werden vrijgelaten. Dat de stadsmagistraat aan die kleine straatrevolutie niet zoveel belang hechtte bewijst de vrijlating van de vijf andere gevangenen amper twee weken na de gebeurtenissen (99). Had de stedelijke overheid misschien begrip voor de verzuchtingen van de wolkammers? De mogelijkheid is niet uitgesloten dat zij, in haar strijd tegen de overbelasting van de armenzorg, ook toen de werkgevers belet heeft de lonen te verminderen zoals zij dat later nog heeft gedaan (100).

Deze gematigdheid van overheidswege steekt wel schrill af tegenover de eerder bitsige toon van een resolutie genomen in augustus 1685 (101). Een weduwe saai-ondernemer, veroordeeld tot het sluiten van haar winkel, had als weerwraakmaatregel de produktie van saaien volledig stopgezet, waardoor een aantal werklieden

(98) *Ibidem*: de aanhoudingsbevelen tegen zes personen volgen op de getuigenis van de vrouw. Merkwaardig is het belang dat in de verhoren en getuigenissen gehecht wordt aan het breken van de kammen terwijl de staking niet als een misdrijf wordt aanzien.

(99) *Ibidem*: reg. 628, p. 4 v., in margine „op den 19 januarii 1674 gheslaeckt van vanghenisse op cautie juratoire Amant du Trieu, Charel Vifje, Ritsardt de Wee ende Jacques Calewier ende Bartholomeus Grijsenburch”.

(100) Cf. de gebeurtenissen van 1703 en 1767 pp. 34-35 en 36-40.

(101) L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 220. De auteur spreekt ten onrechte van „les fileurs de la veuve Bayaert” in plaats van „peigneurs”. Cf. S. A. Bg. *Secrete Resolutieboekert*, 1683-1688, f° 73, 20 aug. 1685: „Alzoo desen morghen in caemere ghecommen waeren een groot ghetal cammers ende saeywerckers”.

ten laste vielen van de stad. De door werkloosheid getroffen kammers en wevers begaven zich in groep naar het stadhuis om er hun grieven kenbaar te maken. Toen iemand van de stadsmagistraat hen vroeg of zij misschien op aanstichten van hun werkgeefster kwamen betogen, werd prompt geantwoord „*dat sij ghecomen sijn uyt hun eyghen mouvement omdat sij niet te wercken en hadden nocte werck en wisten te krijghen...*”. Daarop kregen de betogers de verzekering dat zij voor rekening van hun veroordeelde ondernemer mochten voortwerken maar met het bevel dadelijk uit mekaar te gaan op gevaar af als „*oproerighe personen*” te worden behandeld (102). Nochtans wordt nergens gewag gemaakt van incidenten en het is weinig waarschijnlijk dat die samscholing even omvangrijk was als de optocht van 1674. De betogers waren bovendien gedekt door de houding van de ondernemer die hen op straat had gezet, en zelfs onrechtstreeks door die van de schepenen, die voordien diezelfde ondernemer hadden veroordeeld, allemaal verzachtende omstandigheden waarop de stakers van 1674 geen beroep konden doen, en die de sociale moeilijkheden van 1685 minimaliseren tot een „lock-out”.

De wolkammers zijn meer dan eens het slachtoffer geworden van stakingsdwang uitgeroepen door patroons die hiermee hun eigen belangen poogden te verdedigen, zo ondermeer in 1689 vanwege de „vulleploters”. In de loop van de 17e eeuw waren de ploters overgegaan tot het verhandelen en zelfs tot het verwerken van wol, waarbij ze in niet geringe mate werden begunstigd door een eerste keus aan grondstof afkomstig van de door hen geplote vachten (103), en door het verbod aan de dra-

(102) S. A. Bg. *Ibidem* : „wierdt hun gheseyt dat het werck aen hun niet en was verboden, ende ghelast dat zij hun terstont souden vertrecken ende separeren oft bij faute van dien dat men met hun soude handelen als met oproerighe persoonen”.

(103) Cf. noot 67.

piers van te ploten. De groeiende concurrentie vanwege deze nieuwbakken drapiers bracht de beide ambachten van de saaidrapiers ertoe via het stadsbestuur de geprivilegieerde positie van hun konkurrenten te betwisten. Hierin werden zij ook wel geholpen door hun getalsterkte, aangezien het ambacht van de „Handschoenwerckers ende velleploaters” maar zeven of acht leden telde tegenover de beide groeperingen van saaidrapiers vermoedelijk tussen 30 en 40 samen (104). Die politiek wierp vruchten af in 1688: de saaidrapiers kregen toelating schapevachten te kopen op voorwaarde die door een ploter te laten bewerken, terwijl de ploters verplicht werden al hun wollen te laten waranderen, zodat ze geen vrije keus meer hadden van wolsoorten bij het drapieren (105). Toen deze laatsten, door het negeren van die verplichtingen, een flinke boete hadden opgelopen, trad het konflikt in een kritiek stadium. De ploters weigerden nog enige „ploatwulle” te leveren aan de drapiers, die daardoor op andere wolsoorten waren aangewezen, en zetten daarenboven negentien wevers en vijf kammers op straat (106). Overtuigd van hun goed recht lieten een wever en een kammer — twee onvrijen dus — in naam van alle slachtoffers van die lock-out een rekest opstellen waarbij ze dringend om werk verzochten (107). De burgemeesters en de schepenen namen de zaak aanstonds

(104) S. A. Bg., *Hallegeboden*, 1686-1698, f° 133, 10 nov. 1690: in de proloog van dit gebod komt het regest voor van een verzoekschrift op 21 juni 1689 ingediend door deken en eed van het plotersambacht, die zich met „zeven ofte acht supposten” te weinig talrijk achtten om de schulden van het ambacht te kunnen afbetalen. De schatting naar het aantal saaidrapiers steunt op het aantal handtekeningen onder een rekest van 30 maart 1706 (S. A. Bg., *Ambachten*, 101, op de datum).

(105) S. A. Bg., *Ambachten*, 103, 18 juni 1688.

(106) *Ibidem*, lijst van 28 april 1689. Over het verhaal van de gebeurtenissen zie ook het proloog van het hallegebod van 2 mei 1689 in reg. *Hallegeboden*, 1686-1698, f° 75-77.

(107) S. A. Bg., *Ambachten*, 103, 25 febr. 1689: „Supplierende verthoonen reverentelyck Jan Vool ende Anthonne Dannewet ende andere saeyewevers... dat sij in groot ghetal benevens de wollespinnighen hun vinden sonder werck, ter causen... deselve velleploters

ter harte : na een vergeefse tussenkomst bij de ploters, ontboden ze het ambachtsbestuur van beide saaihallen om werkverschaffing voor de ontslagen kammers en wevers te bepleiten. Reeds binnen de week na ontvangst van hoger besproken rekest werd op het stadhuis een lijst ingediend van grote saaidrapiers, die bereid waren de getroffen arbeiders te werk te stellen (108). Aldus hadden de onvrije werklieden door hun actieve houding in een geschil tussen twee groepen ondernemers, langs wettelijke weg voldoening bekomen voor hun eisen inzake werkverschaffing.

Die taktiek werd nogmaals met sukses toegepast in 1703. In tegenstelling met 1688/89 waren er nu uitsluitend wolkammers bij betrokken. Op 23 augustus ontvingen de burgemeesters en schepenen van Brugge een rekest vanwege de wolkammers waarbij het voornemen van vier drapiers werd aangeklaagd het loon van vier penningen per pond gekamde wol te verminderen tot 3 1/2 d. gr. (109). Door een stedelijke ordonnantie van 28 augustus werd die poging tot loonsvermindering verhinderd (110). Toen de „garenketens” in 1706 aanmerkelijk in prijs waren gestegen, eisten de wolkammers andermaal in een rekest gericht aan het stadsbestuur, een

hun segghen geen employ ofte werck meer te connen gheven...”. Volgens lijst van 28 april was Jan Vool een weversknecht en Anthonne Dannewet een kammer.

(108) *Ibidem*, 4 maart 1689.

(109) S. A. Bg., *Ambachten*. 101, 23 aug. 1703 : „Supplierende verthoonen reverentelycken Jan Barton, Jacob Honory, Franchois Barbier ende Servaties Rogier, hoe dat sij als wollecammers van hunnen stille in posessie sijn van met hunne meesters te wercken ten prijze van twee stuyvers van het pondt... nemaer alsoo Franchois Goddefroit, Pieter Blomme, de weduwe Deckers ende Jorinne Pijpe, oock meesters ende meesteressen in denselven stijl gheresolveert sijn... aen dese supplianten niet meer te betaelen... dan tot seven hoortiens van ider pondt...”.

(110) *Ibidem*, apostille op zelfde rekest : „Schepenen... ordonneren dat Franchois Godefroit... sullen hebben te continueren aen supplianten wollecammers te betaelen twee stuyvers van ider pondt ghecamde wolle...”.

loon van vijf penningen onder voorwendsel dat volgens de traditie hun lonen waren gekoppeld aan de marktprijs van de door hen vervaardigde produkten (111). Het was precies hetzelfde voorwendsel dat de patroons in 1662 ertoe had gebracht niet onmiddellijk een loonsverhoging toe te staan (112). Om hun eisen kracht bij te zetten gingen de kammers zelfs over tot een staking in regel, waarbij dreigingen tegen werkwilligen niet ontbraken (113). Rekest noch staking brachten hen baat bij : op bevel van de stedelijke overheid bleef hun stukloon op vier penningen gehandhaafd met streng verbod aan iedere drapier, in weerwil van de gunstiger conjunctuur, de lonen te verhogen (114). Tegen de bij naam gekende

(111) *Ibidem*, 1706 zonder nadere datum : „ volgens de houde possessie, dat is als de ketens commen te rijzen dat sij den voornoemden loon van de supplianten oock hoogher moeten betaelen, ende dat de ketens commende op legher prijs dat sij in het betalen van de voornoemden loon oock mooghen verminderen, alles naer proportie van de prijs ende ganck van de voornoemde ketens, welke op soodanighe maniere van houde tijden in possessie ende ghebruyck is gheweest, ende vermits de ketens alsnu hoogher gaen dan sij plachten, tot thien schellynghen grooten premissie wisselgeldt op het stick, soo verzoucken de supplianten over het gheseyde hun handtwerck betaelt te worden tot vijf groote van ider pont ghereede wulle... ”.

(112) Cf. noot 89.

(113) *Ibidem*, ongedateerd rekest uitgaande van de drapiers en geklasseerd onder „ 1700 ” : „ het ghebeurt dat diversche knechten hun sooverre vervoorderen van te mutineren, elckanders opmaeckende omme de supplianten te doen geven meerderen ende excessiven loon naer hemlieden goetduncken, daertoe sij oock vergaerden in troupen, ende debauchereren niet alleene met woorden die goede ghenegende, maer, dat meer is, hun dreyghen met slaeghen bij sooverre sij hun werck niet en quaemen te abandonneren ende hun met de voorseide quaetaerdighe te vervoughen, soodat de goede gheneghende soo par force als anderssints haerlieder werck moeten verlaeten, ghelijck op gisteren is ghebeurt, ende ten effecte van welke sij met tsestich ende meer vergadert hebben op de driplaetse alwaer sij hebben ghecapaeneert, trachtende door dierghelicke indirecte middelen, wel wetende datter wulle noodich is, de supplianten naer hun discretie te bedwinghen, ende tgonne eygentlick ghebeurt door vier à vijf malcontente, die de mutin sijn maeckende... ”.

(114) *Ibidem*, apostille van 3 april op rekest van drapiers ingediend de 30e maart 1706 : „ ...interdicerende... van de loon van twee stuvers... te augmenteren op wat pretext het soude moghen wesen, op de boete van vierentwintigh ponden paris... ”.

stakers en opruiers (115), werden evenwel geen sankties getroffen. Merkwaardig in de rekesten van 1703 en 1706 is de groeiende durf tot het nemen van verantwoordelijkheid bij de ondertekenaars. Terwijl in dat van 1703 reeds vier namen van wolkammers voorkwamen, sloeg dat van 1706 voor die tijd alle rekords met niet minder dan 64 namen, waaraan dan nog ontbraken de vier ondertekenaars van 1703 en drie of vier van de vijf gesignaleerde „muiters” (116).

Een laatste aktie, waarbij wolkammers waren betrokken, speelde zich af in 1767 als gevolg van moeilijkheden gerezen rond het waarmerken van de saaien. Tegen het midden van de 18e eeuw had het ambachtsbestuur van de Witte Saaihalle, dat de afgewerkte stukken placht te waarmerken, daarin een zeer brede houding aangenomen, want de saaien van slechtere kwaliteit („*ghemeene qualiteydt*”) hadden twee tot drie kansen om, na wegwerking van de fouten, toch als goede te worden erkend. Daaraan werd plots een einde gesteld door een ambachtelijke resolutie van 29 maart 1763, waarbij bepaald werd dat alle saaien bij het eerste aanbod hun definitief lood zouden ontvangen (117). Dit gaf aanleiding tot een reeks betwistingen tus-

(115) *Ibidem*, achteraan stuk „1700” volgen vijf namen van verdachten.

(116) *Ibidem*, 1706 zonder nadere datum: „Supplierende verthoonen reverentelick de handtwerckers van den stijl van het wullecammen binnen deser stede, te weten, de naervolgende persoonen, Adriaen Vershelde... (in totaal 64 namen) maeckende soo t'samen de supplianten tot den nombre van sessentzestich...”

(117) S. A. Bg., *Ambachten*, 104, *Resolutieboek van Witte Saaihalle, 1750-1792*, op de datum: „Alsoo door eene onnoodsaekelijke tollerantie ofte gedooogaemheydt tot nu toe gepleegt is geworden van de witte sayen, die door deken ende eedt om hunne gemeene qualiteydt in het blauw verwezen sijn, te moogen tot twee en dryemaal ter halle presenteren om andermael confirmatie van sententie te ontfangen ofte in het wit te coomen passeren; soo ist... dat de sayen met de eerste reys dat sijn ter halle sullen commen, hunne sententie sullen ontfangen, sonder verder gepresenteert te mogen worden”.

sen drapiers en waarmerkers („*warandeerders*”), waaraan de stadsmagistraat in augustus 1767 door toevoeging van twee leden aan het ambachtsbestuur meende te kunnen verhelpen (118). Die pogingen van hogerhand ondernomen om een billijker waarmerking te verkrijgen brachten blijkbaar geen resultaten op, want begin oktober van hetzelfde jaar namen vijf ondernemers van de zeventien het initiatief tot het uitroepen van een „lock-out”, waardoor ongeveer 1500 arbeiders — meestal spinsters — zonder werk vielen (119). Daar de meeste saaien door de strengere waarmerkingsmethodes in een goedkopere categorie terecht kwamen en de lonen in de saainijverheid min of meer rechtstreeks evenredig stonden tot de prijs van de produktie (120), kwamen ook de loontrekkenden in beroering. In een rekest beschuldigde een zekere Carel Daniel, onvrij werkmán, in naam van alle afgedankte „*zaeywerckers*”, de „*warandeerders*” van partijdigheid bij het vervullen van hun taak. Hij eiste ofwel de onmiddellijke rehabilitatie van hun afgevozen saaien — mits een wekelijkse vergoeding van hun achterstallig loon — ofwel een voldoende gemotiveerde afkeuring van de stukken in tegenwoordigheid van een paar afgevaardigden van de stedelijke overheid (121). In antwoord hierop ging het stadsbestuur nogmaals over

(118) S. A. Bg., *Secrete Resolutieboeken*, 1764-1773, f° 80, resolutie 8 augustus 1767.

(119) S. A. Bg., *Ambachten*, 103, bijlage van rekest van „alle de saeywerckers” ingediend op 2 okt. 1767. Voor statistieken cf. *ibidem*, 104, *Notitie vande quantiteyt wercklieden, soo spinners, cammers, wevers, caerders etc., die mits desen sijn overgeevende deken ende eedt van de Witte Saeyhalle ten jaere 1766*.

(120) Cf., voetnoten 89 en 111.

(121) S. A. Bg., *Ambachten*, 103, 2 okt. 1767 : „Supplierende verthoonen reverentelijk Carel Daniel mitsgaeders alle de zaeywerckers binnen dese stadt... biddende gedient te wesen, overghemerckt hetghonne voorschreven, deken ende eedt van de witte zaeyhalle te condemneren van promptelijck alle suppliantens gemaecte zaeyen voor goet ende wel ghefabriqueert te keuren, ofte wel ter presentie van U. Ed. heeren, commissarissen aen te wijsen, waerom ende ter wat consent deselve ondeugend ende onleverbaar sijn.. ende

tot een verruiming van de betrokken „ eed ”, samen met de aanstelling van een schepen tot „ commissaris ” in die zaak en de tijdelijke opeising van alle betwiste saaien (122).

In dit veel besproken ambachtsbestuur zetelden er twee drapiers waaronder, onafgebroken sedert april 1763, een zekere Michiel Van Groeneroode, met 400 werklieden onder zich de vierde grootste ondernemer in de saainijverheid (123). Wegens zijn ijver om de stukken van zijn konkurrenten naar de Zwarte Saaihalle te verwijzen, waardoor ze aan waarde verloren, had hij de bijnaam van „ *blauwen baes* ” gekregen (124). Hij werd dan ook het mikpunt van allerhande plagerijen vanwege stakende arbeiders. Zo moest hij in de namiddag van 7 oktober — een woensdag — bedreigingen aanhoren vanwege een voorbijgaande saaiweversknecht (125). Toen

mits de supplianten ter causen voorseydt hun berooft vinden van hunnen dagelijxschen loon, waarmede sij ende hunne familie moeten subsisteren, soo sal men beth voorder thunnen laste concluderen, ten fine sij gecondemneert worden aen de supplianten wekelijckx te betaelen den loon, deghonne sij van hunne respective meesters waeren genietende ”.

(122) S. A. Bg., *Secrete Resolutieboeken*, 1761-1773, f° 82 v., resolutie van 8 okt. 1767.

(123) S. A. Bg., *Ambachten*, 104, *Resolutieboek Witte Saaihalle*, 1750-1792, op de datum en *Vernieuwingen van de wet*, reg. 1731-1762, f° 212 e. v.; reg. 1762-1795 f° 259 e. v. Voor statistieken cf. 2e deel van voetnoot 119.

(124) S. A. Bg., *Ambachten*, 103, klad van informatie de 10e okt. 1767 afgenomen van M. van Groenenroode, naar aanleiding van enige plagerijen vanwege stakende werklieden. Het „ *Crimineel informatieboek* ” rakende die periode ontbreekt te Brugge, cf. R. A. Bg., *Fonds Brugge*, reg. 710 eindigt op 17 juni 1766 en reg. 711 begint pas op 1 januari 1776. Op het stadsarchief zijn alleen de kladschriften bewaard in de reeks „ *Informations criminelles* ”, pf. 3, 1767, waaraan dit dokument waarschijnlijk werd onttrokken. „ *Blauwen baes* ” omdat de lijsten van de Zwarte of Oude Brugse saaien in het blauw moesten geveerd worden; die van de Witte of Nieuwe Hondshootse soort werden daarentegen wit gelaten, cf. L. Gilliodts-van Severen, *Ecole Bogarde*, dl. I, p. 396, § 69 van het reglement van 8 juni 1646.

(125) *Ibidem*: „welcken voornoemden lesten (saiiweversknecht Forret Wildemans) passerende, seyde luyde, omdat hij die spreckt door de venster lagh: „Het is hier dat dien blauwen baes woont;

hij 's anderendaags in de vroege ochtend zijn voordeur opende, werd zijn aandacht getrokken op de bel die klonk zonder dat er iemand in de buurt was. Het effect van dit automatisch bellen bij het openen van de deur werd bereikt door een touwtje dat de appel van de bel via een deurstijl met de deureklopper verbond. Aan de appel van de bel vond hij een briefje vastgemaakt, waarvan de met inkt geschreven tekst weliswaar door de nachtelijke regen gedeeltelijk was uitgewist, maar nog niet voldoende om nog te kunnen lezen : „*ick sal u wel vinden*”. Daags daarop kreeg onze drapier-vinder het bezoek van tien of twaalf vrouwen, die hem geld kwamen vragen om inkopen te kunnen doen op de markt. Zij verweten hem dat door zijn optreden in de saaihalle hun man zonder werk was gevallen (126). Dit alles had voor resultaat dat een doodsbang geworden Van Groenenroode op het stadhuis zijn ontslag als vinder ging aanbieden, net op het ogenblik dat een ander drapier — Jozef Verplancke, sedert 8 augustus toegevoegd lid bij de „*eed*” van de Witte Saaihalle — aldaar zijn beklag kwam maken over een stakingsaanzeg vanwege enkele wolkammers, die al meer dan een week door hun werkgevers zonder werk waren gesteld. In dit verband beschuldigde J. Verplancke drie ondernemers van monopolistische neigingen omdat zij door het uitroepen van een „*lock-out*” druk poogden uit te oefenen op de waarmerkers (127). In werkelijkheid maakten vijf ondernemers deel

dien baes blauw, wij sullen hem wel vinden”, hetwelc meermaals repeterende ende wijzende met sijnen vingher op hem die spreekt, terwijlent hij door den venster lagh”.

(126) *Ibidem* : „ Michiel van Groenroode... seght dat gister naer-middagh tusschen twee en drye heuren t'sijnen huysen sijn gecommen 10 à 12 vrouwspersoonen, vraeghende ofte hij hun gheldt wilde gheven om naer de marct te gaen, mitsdat hunne mans gheen werck en hadden, ende dat hij daerof d'oorsaeke was, mits hij alles in 't blauw ordonneerde opde sayhalle..”.

(127) *Ibidem* : „ Joseph Verplancke, fabricateur in sayen binnen dese stadt, seght dat sijnen cammer, met naem Philippe Blander, woonende in t'Verbrande Nieuwlandt, aen hem gister morghen

uit van het komplot, waaronder zelfs de derde vinder — Andries Christoffel, met 300 arbeiders onder zich — die samen met de anderen van de „ eed ” in mei 1767 op normale wijze was verkozen (128).

Op grond van de schikkingen op 8 oktober door het kollege van schepenen genomen (129) werd het bestaande ambachtsbestuur van de Witte Saaihalle onbekwaam bevonden om nog verder te waarmerken. Enkele dagen nadien werd het ontbonden en over geheel de lijn door andere kooplieden en drapiers vervangen (130). Het maneuver door enkele grote ondernemers op de rug van de arbeidersbevolking ondernomen had zijn doel bereikt. Dat precies de wolkammers actief tussenkwamen in de uitbreiding van de „ lock-out ” naar andere ondernemingen is wel merkwaardig, in zover dat dit de vraag doet rijzen of zij door hun rebellerende werkgevers daartoe niet waren omgekocht. Zo ja, dan moet dit groepje

heeft gesegt, alsdat eenighe andere cammers, geweest hebbende ten dienste van andere fabricateurs in sayen, tenselven daghe t'sijnen huuse waeren gecommen, en aen hem geseyt hadden dat terwijlent sij niet en vroghen hij oock niet en moeste doen, ende dat sij alle de wevers van hem die spreeckt souden de schitspoelen afgehaelt hebben, mits sij niet werckende, die van Verplancken oock niet moesten wercken. Seght immers datter hier schijnt een monopolie te sijn voorscommende uytte dies dat Carel Saney, François Sany ende Pijpe alle hun sayen willen in het witte hebben, en dit niet connende gebeuren dat sij hunne kneghten hebben weghgesonden ”.

(128) Cf. noot 119.

(129) Cf. noot 122.

(130) S. A. Bg., *Vernieuwingen van de Wet, 1762-1795*, f°. 259 v. : „ Actum in camer, den 13en octobre 1767. Eodem compareerde in camer deken ende eedt van de warrandatie der witte zaeyehalle, dewelcke versoghten ontslegen te worden van hunne actuelen dienst. Wierdt geresolveert dese hunne *voluntaire demissie* te aenveerden ende hun te bedancken over hunne gedaene diensten, ende in hunne plaetse aen te stellen... ”; zelfde mededeling vanuit een ander gezichtspunt in fonds *Ambachten*, 104, *Resolutieboek Witte Saaihalle, 1750-1792*, 13 okt. 1767 : „ Desen bovenstaenden eedt is door mijnheeren van den college *gecas-seert* door het miswaranderen, bij faute van kennisse ende wetenschap, in daten 13 octobre 1767 ”.

arbeiders wel een biezondere faam als oproermakers hebben gehad.

Het hiervoor in chronologische volgorde behandelde feitenmateriaal openbaart ontgensprekelijk een grote diversiteit van sociale konflikten gaande van het vreedzaam indienen van verzoekschriften bij de stedelijke overheid tot werkstakingen en opstootjes. Zelfs in de uiterlijke aspekten van die botsingen komen nog schakeringen voor, bepaald door de partij die het initiatief in handen had genomen. Zo dient onderscheid gemaakt tussen eigenlijke werkstakingen uitgaande van loontrekkenden (1674 en 1706), en *lock-out's* uitgeroepen door de patroons (1685 en 1689) (131). De wrijvingen van 1767 vertonen in dat opzicht een gemengd karakter: uitgelokt door enkele patroons, belastten de werknemers — in het bijzonder de kammers — zich met de uitbreiding ervan. Soms beperkten de tegenstellingen tussen patroons en loontrekkenden zich tot redetwisten, waarbij de ene of andere partij druk probeerde uit te oefenen op het stadsbestuur door middel van verzoekschriften (1662 en 1703), een wapen dat ook in open konflikten gemakkelijk werd gehanteerd. Bij loongeschillen beperkten de drapiers zich hierin gewoonlijk tot een omstandig verslag over de opstandige houding van hun arbeiders ten einde de plaatselijke overheid ertoe te bewegen de rust te doen herstellen. De kammers daarentegen argumenteerden hun houding en bezwoeren de magistraat bemiddelend op te treden in het konflikt.

Aanleiding tot moeilijkheden met de werknemers was gewoonlijk een loonsvermindering (\pm 1538, 1662, 1674, 1703 en \pm 1767). Slechts eenmaal — in 1706 — legden de kammers het werk neer om loonsverhoging, maar dan precies met dezelfde argumentatie waarmee de patroons

(131) Voor nadere ontleding van de hier geciteerde gebeurtenissen, zie het chronologisch overzicht op de voorgaande bladzijden.

in 1662 een weigering tot loonsverhoging hadden gestaafd. Dit is een duidelijk bewijs dat de bestaande loonnormen door beide, in sociaal-ekonomisch opzicht tegenover elkander staande groepen werden aanvaard. Welnu volgens de gebruikelijke redenering lag niet de beweging van de levensduurte (vandaag de *index*), maar wel die van de ekonomische conjunktuur rechtstreeks aan de basis van de loonkurve. Een zekere verantwoording voor die redenering dient gezocht in de bewegingen van de graanprijzen die zich tijdens de 17e en 18e eeuw voordeden als min of meer regelmatige cyclussen — met daarin soms hevige fluctuaties (132) — zodat een ogenblikkelijke aanpassing van de lonen aan de levensduurte eenvoudig onmogelijk was. Een meer rechtstreekse norm voor het vaststellen van de lonen bood dan de prijs van de betrokken nijverheidsprodukten, waarvan de seculaire beweging of beweging van lange duur door de nivellerende werking binnen de cyclus prijzen-lonen noodzakelijk eenzelfde lijn moest volgen als die van de cerealiën. In de loonbewegingen, die zich tijdens de tweede helft van de 16e eeuw te Antwerpen in de bouw- en textielsektor voltrokken, speelden naast monetaire en sociaal-politieke factoren voor een groot deel toch ook ekonomische factoren een voorname rol; wat niet belet dat diezelfde bewegingen tegelijkertijd als achternahinkende aanpassingen kunnen worden beschouwd van de toen bestendig stijgende levensduurte (133). Binnen de algemene conjunktuur zouden dus de ekonomische conjunktuur, de lonen en de levensduurte na verloop van tijd toch enigszins parallel lopen, maar wanneer de kurven van de ekonomische conjunktuur en van de graanprijzen uit elkaar gingen, bleven de lonen het meest door de ekonomische faktor beïnvloed (zie schets op volgende blz.).

(132) *Dokumenten* o.l.v. Verlinden, grafiek 24, p. 553.

(133) E. Scholliers, *Levensstandaard te Antwerpen*, p. 130-142.

*Schets van de bewegingen in de wolkammerslonen,
graanprijzen en economische konjunktuur*

De lonen zijn uitgedrukt in penningen Groot Vlaams (d. gr.) per pond gekamde wol.

Jaar	Loon (134)	Beweging		Ekon. Konj. (136)
		lonen (neiging)	graanprijzen (135)	
1662	4		duurte	verslechting
1662-1673	4 à 3 1/2	stabiel	dalend	id.
1674	3 1/2 à 3	id.	id.	id.
1674-1703	3 à 4	stijgend	id.	verbet. tot 1690
1703	4	naar 3 1/2	stijgend	versl. tot 1700
1706	4	naar 5	dalend	?
			id.	verbetering

(134) Lonen uit de dokumenten aangehaald bij de bespreking van de sociale beroeringen. Voor loonkwestie in 1674: R. A. Bg., *Fonds Brugge*, reg. 629, f° 4 v., verhoor van Amant Dutrieu „seght dat sy begheerden t'hebben hun oude loon *zeven oorten*”.

(135) *Dokumenten* o.l.v. Verlinden, grafiek 24, p. 553.

(136) S. A. Bg., *Ferieboeken van de thesauriers*, passim, volgens jaarlijks aantal geloodde stukken saaien en gewaarmerkte hoeveelheden wol; en J. De Smet, *Tables du Commerce*, p. 122-130.

Mag men uit de actieve houding van de wolkammers, zowel in de stakingen als bij het goedkeuren en ondertekenen van rekestten, het bestaan afleiden van een verenigingsleven? Een onderlinge toenadering werd in dit geval vergemakkelijkt door de beperkte spreiding van de kammerswoonsten, maar kon in het Oud Regiem alleen gekonkretiseerd worden in de vorm van een mutualiteit onder toezicht van het stadsbestuur (137). Iedere uitzondering op die regel, zoals de vereniging van de voldersknappen in 1539 en die van de scheepslossers in 1679, werd onmiddellijk verboden (138). De korte duur van de stakingen van de kammers tegenover de wekensoms maandenlange *lock-out's* uitgeroepen door de patroons is een duidelijke negatie van het bestaan van rijkgespijste stakingsfondsen in handen van de loontrekkenden. Zelfs al had zich een klandestiene vereniging kunnen handhaven, dan nog kon die wegens het ontbreken van een stakingsbus van weinig betekenis zijn geweest voor de maatschappelijke geschiedenis. Het organiseren van stakingen was al even gewaagd als het oprichten van een sluikse vereniging omdat de stakers hierdoor gevaar liepen als „*oproerighe personen*” te worden vervolgd (1685). Vandaar sommige aarzelingen bij de agerende werknemers, zoals de aderlating in de rangen van de betogers in 1674 onmiddellijk na de inval in een atelier, en de poging van een wever in 1689 om zijn verantwoordelijkheid af te wentelen door naast zijn handtekening er uitdrukkelijk aan toe te voegen dat hij het rekest mede onder dwang had ondertekend (139).

(137) Voorbeelden hiervan voor Brugge in E. Huys, *Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamse gilden*, Kortrijk, 1926, bijlagen nrs. 74-105, p. 145-210.

(138) *Ibidem*, tekst, p. 78, en L. Gilliodts-van Severen, *Etaple*, dl. III, p. 562, nr. 2213.

(139) S. A. Bg., *Ambachten*, 103, 10 juni 1689: „Libaert (handt.), zeght dat Jan Vool hem de requeste heeft aensocht te teekenen”.

Hebben die enkele akties, in weerwil van de weinig gunstige voorwaarden om vol te houden, enige resultaten opgeleverd? Een positief antwoord op die vraag geeft ons de afloop van de gebeurtenissen van 1703 en 1767 toen de dalende loonbeweging telkens werd ingedijkt, evenals van 1685, 1689 en nogmaals 1767 toen de patroons — zonder enige voldoening te hebben bekomen en zelfs met grote schade — verplicht werden hun arbeiders opnieuw werk te geven. In hoever de kamsters in 1538 aktief zijn opgetreden om het reglementair loonpeil opnieuw te bereiken, blijft een open vraag; alleen weet men dat ze bij het ambachtsbestuur van de „wollewevers” — dus van hun patroons in de oude woldraperie — „*seere claechden*” over de praktijken van sommige drapiers bij het afwegen van de porties te kammen wol zonder evenredige aanpassing van de lonen. Het ware evenwel de waarheid geweld aandoen te beweren dat die gunstige resultaten uitsluitend door toedoen van de wolkammers — zij het dan nog enkele keren in samenwerking met de wevers — waren afgedwongen. In werkelijkheid ging in alle hogergenoemde gevallen de beslissende wending uit van het stadsbestuur dat, bezorgd om de onrustwekkende groei van het armenbudget, dit onheil zoveel mogelijk trachtte te bezweren door het beschermen van een minimum bestaanszekerheid bij de werkende klasse. Die onrechtstreekse medeplichtigheid van het stedelijk gezag aan sommige stakingen komt het duidelijkst tot uiting in het uitblijven van iedere vorm van repressie tegenover de met name gekende opruiers. Alleen wanneer er doodsb bedreigingen werden geuit, zoals in 1767, of stukken vielen, zoals in 1674, trad de stad strenger op. Toen een staking onder de damastwevers te Kortrijk aanleiding gaf tot een ware volksofstand kwam zelfs de Raad van Vlaanderen zich met de kwestie bemoeien (140). Nochtans bleef de invloed zowel van de

(140) J. Bethune, *Un soulèvement des tisserands de damassés en*

stedelijke als van de landelijke overheid op de loonvorming in de textielsector vrij gering: de factoren die de conjunctuur van een exportnijverheid bepalen liggen toch grotendeels over de landsgrenzen en buiten het bereik van de binnenlandse bestuursapparaten. De gezagsdragers konden bij hun tussenkomsten ten voordele van de kammers niet eens beroep doen op een juridisch argument, want geen enkel reglement van de Brugse saainijverheid van de 16e eeuw en later voorzag een loonregeling. Zelfde onmacht blijkt al evenzeer uit de afwezigheid van maximumlonen voor wevers in de stedelijke en koninklijke ordonnanties van 1588 (141) — hoewel hierom in een voorafgaand provisioneel plakkaat was verzocht (142) — en uit de mislukte bemiddelingspoging van de stadsmagistraat in 1662.

Tenslotte betekende de „solidariteit” van stadswege op verre na nog geen bondgenootschap met het proletariaat. Toen de Brugse wolkammers in 1706 om hun rechtmatige eisen inzake loonsverhoging kracht bij te zetten, het werk neerlegden, weigerde de magistraat — klaarblijkelijk nog niet gewonnen voor het doorbreken van het maximum „loonplafond” van vier penningen

1741. — G. O. K. Kortrijk, dl. I (1903), p. 212-220. Voor inlichtingen over gelijkaardige conflicten, zie ook P. Allossery, *Het gildeleven in vroeger eeuwen*, Brugge, 1926, p. 125 en 129-130.

(141) Antwerpen: E. Scholliers, *Levensstandaard te Antwerpen*, p. 80-103, vooral p. 85-86; projecten van april-juni en loontarief van 30 juni 1588; Gent: C. Verlinden, *Twee documenten over prijzen en lonen voor Vlaanderen en Gent. — Standen en Landen*, IV (1952), p. 103-133, vooral Bijlage II, p. 129: provisionele stedelijke ordonnantie over prijzen en lonen van 11 juli 1588; Veurne: A. Viaene, *De loonregeling van 1588 voor Veurne en Veurneambacht. — Hand. Em.* dl. 72 (1929), p. 180-191, vooral vanaf p. 183: loontarief van 17 augustus 1588; Vlaanderen: *Placcaetboecken van Vlaanderen*, III, p. 1447-1453, loonordonnantie van 2 sept. 1588.

(142) C. Verlinden, *Twee documenten*, bijlage I, p. 125 e.v.: provisioneel plakkaat gericht tot de Raad van Vlaanderen v. 21 april 1588, vooral onderaan p. 126 waar de plaatselijke gezagsdragers gevraagd worden een specificatie te geven van de lonen „voir elck ambachtsman, zoe meesters als knechten, tzij causmaekers, laekensnijders, wevers, schoenmakers, schrijnwerkers, etc.”.

groot per pond gekamde wol — hun gewoonterechtelijk argument inzake loonvorming te aanvaarden. Aangezien de graanprijzen op dat ogenblik veel lager lagen dan tijdens het laatste decennium van voorgaande eeuw, misten de kammers een enige gelegenheid om hun levensstandaard gevoelig te verbeteren en zich te wapenen tegen de komende duurtejaren. Die mislukking bewijst eens te meer dat de ontevreden arbeiders pas dan op een geringe kans konden rekenen hun eisen ingewilligd te zien, wanneer de stedelijke overheid zich voor de wagen spande. Het verschijnsel van stakingen en relletjes blijft niettemin interessant om de mentaliteit van de lagere bevolkingsgroepen na te gaan, zonder daarom veel meer te betekenen dan een onderstreping van de eisen geformuleerd in de rekesten.

J. VERMAUT
Aspirant N. F. W. O.